

Why Doesn't Persian Produce Simple Verbs?

Mohammad Rasekh-Mahand¹

1. Introduction

Persian language, known for its rich cultural and historical significance, exhibits a captivating linguistic feature that has intrigued linguists and scholars alike: the limited presence of simple verbs and the widespread usage of compound verb constructions. This particular aspect raises a series of important questions regarding the development of the Persian language, especially in the context of the historical influence of Arabic and other contributing factors. This study aims to delve deeply into the reasons behind the scarcity of simple verbs in Persian, spotlighting the dominance of compound constructions and how these patterns reflect broader linguistic, cultural, and historical dynamics.

At the core of this exploration is the historical backdrop of Persian's evolution, with a focus on the profound impact of the Arab conquest in the 7th century. The subsequent influence of the Arabic language created a substantial shift in Persian's linguistic landscape, which calls for a nuanced investigation of its grammatical structures. Through a combination of historical analysis and contemporary linguistic assessment, this research seeks to draw connections between the Arabic linguistic dominance and the resulting decline of simple verbs in favor of more complex verbal forms.

Persian, a language intricately tied to Iranian culture and history, possesses unique grammatical characteristics that merit deeper examination. The prominence of compound verb constructions over their simpler counterparts has become a distinctive hallmark of Persian, leading us to question why this pattern has emerged. Thus, this study aims to analyze the sociolinguistic context surrounding Persian, particularly the repercussions of the Arabic language's pervasive influence following the Arab conquest, which not only altered the linguistic framework but also transformed cultural narratives encapsulated in the language.

1. Professor of linguistics, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran.

2. Methodology

In addressing the issue at hand, it is vital to recognize that the limited presence of simple verbs in Persian is not merely a reflection of Arabic dominance. Rather, it appears to involve a complex interplay of cultural phenomena and the internal evolution of the language itself. For this analysis, we scrutinize historical documents and contemporary linguistic practices to establish a comprehensive understanding of how Persian has transformed over the centuries. Our study postulates that while the direct imposition of compound verbs by Arabic might not be evident, the prestige associated with Arabic, particularly in domains like literature and administration, significantly bolstered the popularity of these constructions, thus indirectly contributing to the shrinkage of simple verbs.

A Part of our investigation involves a comprehensive statistical approach, wherein we analyze a corpus of Persian literature spanning from the 4th to the 15th century AH (After Hijra). This corpus serves as a crucial resource for uncovering patterns and trends in verb usage, especially highlighting the evolution from simple to compound constructions. Through a meticulous examination of this literature, a substantial increase in the prevalence of compound verbs is revealed, particularly those intricately tied to Arabic elements. Importantly, this spike in compound verb usage is most pronounced during the middle Ages, specifically from the 9th to the 13th centuries, an era marked by a flourishing of Persian literature heavily influenced by Arabic stylistic and grammatical norms.

3. Discussion

The consequences of the Arab conquest were indeed far-reaching, introducing a plethora of Arabic vocabulary and grammatical structures into the Persian linguistic fabric. As Arabic emerged as the dominant language of administration, religion, and literature, it exerted considerable influence over Persian syntax and lexicon. This shift toward compound verb structures can be interpreted as a linguistic adaptation, illustrating how speakers of Persian incorporated Arabic lexical items into their daily communication and literary expressions.

Historically, it is essential to recognize that both simple and compound verb forms coexisted within the Middle Persian dialect. However, the earlier linguistic landscape did not prioritize one structure over the other. Analyzing the framework during the Middle Persian era sheds light on an intriguing balance between simple and compound verbs, which offered speakers a wide range of expressive possibilities. Nevertheless, the post-conquest era marked a significant turning point, as the infusion of Arabic vocabulary and syntactical structures began to reshape the existing paradigm. The gradual predominance of compound verb forms reflects this transition, marking a shift in how Persian speakers constructed meaning and expressed identity.

To further substantiate our claims, this research employs rigorous statistical analysis of the aforementioned corpus, which spans an essential timeline for evaluating verb usage in Persian. This period, a rich tapestry of socio-linguistic interactions and developments, provides the necessary context to appreciate the evolution of compound and simple verbs. The outcomes of our analysis reveal a remarkable trend: the rise in the use of compound verbs, especially those incorporating Arabic elements, sharply peaked during the middle Ages and has persisted in varying degrees in subsequent centuries.

Interestingly, a notable trend over the past two centuries reveals a resurgence or reintegration of native Persian elements within compound verb structures. This suggests an ongoing adaptation and evolution of the Persian language that denotes a deliberate movement toward preserving and revitalizing indigenous expressiveness in the face of prevailing historical influences. The findings illustrate a reciprocal relationship wherein, despite Arabic's external influence on promoting compound constructions, Persian continues to assert its identity through the re-establishment of its linguistic roots.

The implications of this linguistic phenomenon extend beyond mere historical narratives. The exploration of compound verbs in Persian offers insights into broader questions about language evolution, identity construction, and cultural resilience within a multilingual context. The dynamics at play in the Persian language illustrate the intricate processes through which languages evolve and adapt, reflecting the complexities of human history and intercultural interactions.

Moreover, this study raises critical considerations about the functions and roles of language in social identity, integration, and cultural expression. As Persian speakers navigated the confluence of Arabic influence and their linguistic heritage, they engaged in a continual negotiation of identity, one that both embraced novel structures and reverberated with traces of its past. Such dynamics underscore the idea that a language's evolution is not merely a reflection of external pressures but is also informed by internal drives to maintain continuity and coherence within a shifting cultural landscape.

4. Conclusion

The question of why Persian predominantly employs compound verbs over simple ones opens a multifaceted discussion that intersects historical linguistics, sociolinguistics, and cultural studies. The interplay between Arabic influence and the intrinsic evolution of Persian illustrates a profound narrative of adaptation and resilience. By unearthing the layers of this phenomenon, we gain deeper insights into how languages reflect the societies that speak them and how they adapt to new stimuli and challenges over time.

Through our comprehensive examination of the historical context, we find that the Persian language has emerged from a rich tapestry of influences, cultural exchanges, and sociolinguistic dynamics. Understanding the scarcity of simple verbs in Persian requires recognizing the complex historical trajectory that has shaped the language,

particularly in light of significant events such as the Arab conquest. This pivotal moment heralded not just a shift in power and culture but also a profound transformation of language and expression that still resonates today.

In tracing the paths of linguistic change, we analyze how Persian speakers navigated the waters of cultural and linguistic exchange brought on by the influx of Arabic vocabulary and structures. The Persian-speaking community found itself in a position where language could serve not only as a mechanism of communication but also as a statement of identity, status, and cultural alignments. Compound verbs, often infused with Arabic elements, became a hallmark of this evolving linguistic landscape, reflecting both prestige and a desire to adapt to the newly dominant cultural paradigm.

Moreover, the statistical analysis of Persian literature from various historical periods provides empirical substantiation for our assertions. The rise and fall of simple versus compound verbs are not mere fluctuations; they highlight the broader societal shifts and attitudes toward language and identity that existed throughout Persian history. By documenting this evolution with concrete data, we underscore the essential role that socio-political factors played in molding the preferences of Persian speakers.

In considering these linguistic trends and changes, we observe not only the linguistic outcomes but also their implications for cultural continuity and change. The emergence of compound verbs represents more than a grammatical evolution; it embodies the adaptive strategies employed by Persian speakers to navigate a changing world, maintaining cultural relevance and continuity. As the features of Persian intertwine with those of Arabic, we witness how languages can reflect power dynamics while simultaneously preserving aspects of their unique identities.

Indeed, this study reveals that while Arabic established a linguistic model that was embraced by many Persian speakers, the inherent characteristics of Persian were not entirely overshadowed. The gradual re-emergence of native Persian elements within these compound structures signifies an important turning point, one that indicates the resilience of the Persian language in resisting total linguistic assimilation. This linguistic tenacity highlights the agency of Persian speakers in preserving their identity even as they adapted to external influences.

As we reflect on the trajectory of Persian through its historical stages, we must also acknowledge the complexities of language evolution as a reflection of human experience. The sparse presence of simple verbs serves as a window through which we can view the interplay between power, culture, and language. Moreover, it prompts us to examine the ongoing developmental arcs that shape language in contemporary contexts.

Modern Persian continues to adapt, evolving in response to globalization and changing cultural contexts. The linguistic landscape today is characterized by a blend of traditional and modern influences, reflecting the historical patterns established in centuries past. The choice between using simple or compound verbs can often be

influenced by context, formality, and even individual speaker preferences, as the language continues to negotiate its identity in an ever-shifting world.

In conclusion, the question of why Persian does not predominantly utilize simple verbs invites a detailed exploration of historical influences and cultural dynamics. The interplay between Arabic's impact and the internal development of Persian has resulted in a rich linguistic tapestry, where compound verbs stand out as a significant feature. This ongoing evolution of language serves not only as an indicator of cultural transformation but also as a testament to the resilience of linguistic identity amidst change.

Ultimately, the study of Persian and its grammatical characteristics reveals much about the interconnectedness of language, culture, and history. As we tread further into the complexities of linguistic evolution, we recognize the enduring qualities of language as a reflection of the human experience—from its historical roots to its modern expressions, languages continue to shape and be shaped by the cultures and communities who wield them. By emphasizing the unique features of Persian, we enrich our understanding of how languages survive and thrive, even in the face of nuanced and often seismic shifts. The teachings of this linguistic journey remind us that language is not just a system of communication; it is a living testament to identity, culture, and history.

چرا زبان فارسی فعل ساده نمی‌سازد؟

محمد راسخ مهند^۱

مقاله پژوهشی

چکیده

این پژوهش به بررسی دلایل کمبود افعال ساده در زبان فارسی و غلبه الگوی ساخت فعل مرکب می‌پردازد. با توجه به تأثیر تاریخی زبان عربی بر فارسی، این سؤال مطرح می‌شود که آیا کاهش افعال ساده ناشی از سلطه زبان عربی است یا دلایل دیگری دارد. بررسی‌های تاریخی نشان می‌دهد که در فارسی میانه، هر دو الگوی ساخت فعل ساده و مرکب وجود داشته، اما الگوی فعل مرکب غالب نبوده است. پس از هجوم اعراب و نفوذ واژگان عربی، الگوی فعل مرکب به راهکار غالب تبدیل شده است. تحلیل آماری متون فارسی از قرن چهارم تا پانزدهم هجری قمری نشان می‌دهد بسامد افعال مرکب، به‌ویژه با عناصر غیرفعلی عربی، در قرون میانی (۹ تا ۱۳) به اوج رسیده، اما در دو قرن اخیر، به‌ویژه قرن ۱۵، تمایل به استفاده از عناصر فارسی در افعال مرکب افزایش یافته است. این مطالعه نتیجه می‌گیرد که زبان عربی به‌طور مستقیم ساخت فعل مرکب را تحمیل نکرده، زیرا چنین ساختی در عربی وجود ندارد، بلکه با تقویت این الگو، زمینه کاهش افعال ساده را فراهم کرده است. همچنین، امکان احیای افعال ساده در فارسی معاصر، به‌ویژه در فضای مجازی، مورد بحث قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها: فعل مرکب، وام‌گیری، عربی‌ستیزی، تاریخ فارسی.

۱- مقدمه

از آن‌جا که زبان فارسی، زبان رسمی ایران و یکی از ستون‌های اصلی بنیاد هویت ایرانی است (مسکوب ۱۳۷۹)، در کنار نگرش‌های علمی به ماهیت آن، دیدگاه‌های غیرعلمی نیز درباره جایگاه، توانایی و چگونگی آن به‌وفور یافت می‌شود. زبان فارسی، مانند هر زبان دیگری پیوسته در حال تغییر بوده و ماهیت ثابتی نداشته است. تغییرات درونی زبان فارسی، پدیده‌ایست که خاص یک زبان نیست، و هر زبانی در طول تاریخ، و از نسلی به نسل دیگر، تغییر می‌کند (خانلری، ۱۳۹۵؛ صادقی، ۱۳۵۷)، اما تغییرات زبان فارسی گاهی تحمیلی و از بیرون زبان نیز بوده است. شاید مهم‌ترین عامل خارجی در تغییر زبان فارسی، هجوم زبان عربی در پی حمله اعراب به ایران و تماس این زبان با زبان عربی بوده است. در نتیجه این رویداد، زبان عربی جای زبان فارسی میانه را به‌عنوان زبان دفتر و دربار گرفت و اسلام نیز جانشین زرتشتی‌گری شد. البته سلطه عربی بر فارسی دیری نپایید و بعد از حدود دو قرن، فارسی نو اندک‌اندک جای آن را گرفت، هر چند به خط عربی و آکنده از واژگان عربی. این تماس تحمیلی، باعث شده هنوز هم پس از طی قرون متمادی، ایرانیان زبان عربی را زبان قوم مهاجمی بدانند که بر جامعه آنان تحمیل شده و همچنان به چشم «بیگانه» به آن می‌نگرند. ایرانیان هنوز در مواجهه با بسیاری از واژگان عربی، یادآور می‌شوند که «این کلمه عربی است»، هر چند قرن‌ها از عمر آن در نوشته‌های فارسی‌زبانان بگذرد. وقتی بحث تأثیر عربی بر زبان فارسی پیش می‌آید، بسیاری از محققان ورود بی‌مهابای واژگان عربی در فارسی را مهم‌ترین دلیل استیلای این زبان بر فارسی و در نهایت تضعیف زبان فارسی، به‌ویژه در زمینه واژگان علمی و فلسفی می‌دانند. در بحث جایگزینی واژه‌های فارسی به‌جای واژه‌های عربی همیشه بحث‌هایی بوده و افراط و تفریط‌هایی وجود داشته است. برخی نیز القای زبان عربی و تغییر خط زبان فارسی دوران میانه را دلیل بر عقب‌ماندگی زبان فارسی و در پی آن کشور ایران می‌دانند و اصرار بر اصلاح و تغییر آن دارند.

همه محققان زبان فارسی برای این نظرند که تعداد افعال ساده این زبان در مقایسه با مثلاً زبان‌های اروپایی کم است و راهکار غالب ساختن فعل تازه در این زبان، ساخت فعل مرکب است. در مورد تعداد افعال ساده فارسی، اعداد مختلفی ذکر شده است. صادقی (۱۳۷۲) تعداد آنها را ۲۵۲ فعل می‌داند که فقط ۱۱۵ مورد رواج عام دارد و خانلری (۱۳۶۵) تعداد آنها را ۲۷۹ عدد ذکر می‌کند. طباطبایی (۱۳۷۶) تعداد افعال ساده فارسی را حدود ۴۰۰ فعل ذکر می‌کند که از آن میان حدود نیمی از آنها را مهجور می‌داند که اکنون در کاربرد روزمره استفاده نمی‌شود. از نظر برخی از این محققان، تعداد پایین افعال ساده در زبان فارسی و ناتوانی این زبان در خلق این افعال، باعث ضعف این زبان در ایجاد واژه‌های نو و خلق کلمات مشتق از فعل شده است و این ناتوانی در ساختن واژه‌های علمی تازه مشکل‌ساز است (باطنی، ۱۳۶۸؛ شهپازی، ۱۴۰۲). در این پژوهش، با پذیرش این نکته که زبان فارسی به سادگی فعل ساده نمی‌سازد و الگوی حاکم بر آن ساختن فعل مرکب است، می‌خواهیم به این پرسش‌ها پاسخ دهیم: چرا زبان فارسی فعل ساده

نمی‌سازد؟ آیا این امر می‌تواند حاصل سلطهٔ عربی بر این زبان باشد یا دلیل دیگری دارد؟ آیا این ویژگی قبل از استیلای زبان عربی در فارسی وجود داشته است؟ آیا با آمدن زبان عربی ساختن فعل مرکب فزونی پیدا کرده است؟ یافتن پاسخ این پرسش‌ها، با تکیه بر مباحث و استدلال‌های زبانشناختی و به دور از سوگیری‌های غیرعلمی و نظریات جزمی، می‌تواند نکات مهمی را دربارهٔ تغییر زبان فارسی و میزان اهمیت عربی در این فرایند نشان دهد.

پس از مقدمهٔ حاضر و طرح پرسش و اهداف مقاله، به تعریف مختصری از فعل مرکب می‌پردازیم (۱-۱) و نگاه تاریخی به تأثیر عربی بر زبان فارسی می‌اندازیم (۱-۲). عربی ستیزی، به‌عنوان یکی از رایج‌ترین مفاهیم فرهنگی از زمان قاجاریه به این سو، منتج به مباحث و عقاید گوناگونی در تاریخ معاصر شده است، تا آن‌جا که برخی عربی را دلیل ناتوانی زبان فارسی، به‌ویژه در حیطهٔ ساختن فعل ساده می‌دانند. در بخش (۲) به بررسی میزان و نحوهٔ ساخت فعل مرکب در فارسی باستان و فارسی میانه پرداخته‌ایم. هدف این بخش نشان دادن کاربرد این راهکار در دوره‌های قبلی زبان فارسی بوده است. پس از آن، در بخش (۳) به انواع وام‌گیری فعلی در زبان‌های جهان و تحلیل رده‌شناختی آنها پرداخته‌ایم. در واقع این بخش نشان می‌دهد زبان فارسی از حیث ردهٔ زبانی، در حوزهٔ وام‌گیری فعلی، به کدام یک از رده‌های زبانی تعلق دارد و جایگاه آن کجاست. در بخش (۴)، با استفاده از پیکرهٔ زبانی فارسی نو (از قرن ۴ تا ۱۵)، به تحلیل آماری ساخت فعل در هر قرن و فراز و نشیب‌های آن اشاره کرده‌ایم. این تحلیل نشان می‌دهد با حملهٔ اعراب و گسترش زبان عربی در ایران، چه تغییری در ساخت افعال ساده و مرکب در این زبان پیش آمده است و این تغییرات چگونه قرن به قرن پیش رفته‌اند. در بخش (۵)، سعی می‌کنیم به سؤال پژوهش پاسخ دهیم: آیا از میان رفتن توانایی زبان فارسی برای ساختن فعل ساده و جایگزین شدن آن با فعل مرکب، تقصیر زبان عربی است؟ در واقع در این بخش سعی داریم پاسخی زبانشناختی به دغدغه‌های روشنفکران و فیلسوفانی بدهیم که در این زمینه ابراز نگرانی کرده و ناتوانی زبان فارسی را متأثر از عربی دانسته‌اند. بخش (۶) نتیجه‌گیری مقاله است.

۱-۱- تعریف کوتاهی از فعل مرکب و تاریخچهٔ مطالعهٔ آن

همان‌گونه که عنوان شد و محققان بسیاری نیز بر آن تأکید کرده‌اند، فعل مرکب یک ویژگی غالب در زبان فارسی است و این الگو باعث شده است میزان افعال ساده در این زبان بسیار کم باشد. به‌عبارتی افعال مرکب زبان فارسی از حیث معنایی و ساختی برابر با افعال ساده است (مگردومیان ۲۰۱۲: ۱۹۰). اهمیت این نکته در آن است، که در برخی زبان‌های دیگر نیز فعل مرکب وجود دارد، اما این فعل مرکب بدیل یک فعل ساده است و به‌عبارتی بیان تحلیلی یک فعل ساده است، مانند مثال زیر از زبان آلمانی (تلجدی ۱۹۵۱: ۳۳۴):

(1) *Antwort geben / antworten*
Answer give / answer

در مقابل، بسیاری از افعال مرکب زبان فارسی، بدیل ساده ندارند:

(۲) جواب دادن

(۳) زمین خوردن

(۴) جیغ کشیدن

(۵) داد زدن

البته در برخی موارد هم فعل مرکب و بدیل ساده آن به کار می‌روند:

(۶) گریه کردن / گریستن

(۷) ناله کردن / نالیدن

(۸) فریب دادن / فریفتن

در فارسی امروز، استفاده از فعل ساده در مثال‌های (۶) تا (۸)، ویژگی زبان رسمی و ادبی است و در سبک غیررسمی، فعل مرکب به کار می‌رود.

در افعال مرکب، عنصر غیرفعلی می‌تواند اسم، صفت یا قید باشد و به عنصر فعلی، هم‌کرد یا فعل سبک^۱ می‌گویند. عنصر فعلی معمولاً نشانه‌های زمان، نمود، وجه و مطابقه را به همراه دارد. در میان زبان‌های دنیا، رایج‌ترین فعل سبک فعل «کردن»^۲ است، هر چند افعال دیگری نیز می‌توانند این نقش را داشته باشند. اگر زبانی با فعل سبک فعل مرکب بسازد یا عناصر قرضی را از زبان‌های دیگر با این افعال به فعل تبدیل کند، اصطلاحاً از راهکار فعل سبک^۳ برای این امر استفاده می‌کند (وایشمن و وولگموت ۲۰۰۸: ۹۱).

۱-۲- تاریخچه عربی ستیزی

در دوران معاصر، و از دوره قاجاریه به این سو، به دلیل مواجهه ایرانیان با اروپاییان و حس عقب‌ماندگی ناشی از آن، دوباره خیزش عرب‌ستیزی نوین در ایران شکل گرفت. کشف شکوه دوران پیش از اسلام توسط پژوهشگران اروپایی، و طرح ایده اقوام آریایی و نزدیکی تاریخی زبان فارسی با زبان‌های اروپایی، از علل عمده عرب‌ستیزی در دوران معاصر است. عرب‌ستیزی در واقع نوعی مقدمه ملی‌گرایی ایرانی است. روشنفکران دوران قاجار، همچون آخوندزاده، میرزا ملکم خان، طالبوف، آقاخان کرمانی و مانند آنها، از پیشروان این نگاه هستند. آنها اعراب را باعث عقب‌ماندگی ایرانیان می‌دانستند و راه‌حل ساده‌ای پیشنهاد می‌کردند: از بین بردن میراث اعراب (طیب‌زاده، ۱۳۸۴؛ بالو، ۱۴۰۳). روشنفکران دوره قاجار و مشروطه

1. Light verb

2. do

3. Light verb strategy

بیش از همه به ساده‌نویسی و اصلاح و تغییر خط تأکید داشتند. آنها الفبای عربی را از علل مهم عقب‌ماندگی فارسی می‌دانستند و باور داشتند این خط یادگیری زبان فارسی را مشکل می‌سازد (بالو، ۱۴۰۳: ۱۳۷). در دوره پهلوی نیز تأکید بر هویت ایرانی بیش از پیش بود (بالو، ۱۴۰۳؛ نصرتی نژاد، ۱۴۰۲). در دوره پهلوی اول، با توجه به تأکید حکومت و روشنفکران بر ملی‌گرایی ایرانی، مهم‌ترین دغدغه، سره‌گرایی و پالودن زبان فارسی از لغات بیگانه، از جمله زبان عربی بود. گروهی مانند فروغی و تقی‌زاده در این میان راه میانه را در پیش گرفتند و از افراط در زدودن زبان فارسی از لغات عربی پرهیز می‌کردند. فروغی که بنیان‌گذار فرهنگستان زبان بود، بر این باور بوده که زبان فارسی چون از سوی اهل علم در دوران پس از اسلام به کار نرفته، برای این امر ورزیده نشده و در واقع عربی مآبی نوعی فضل در نوشته‌ها به‌شمار می‌آمده است. او و تقی‌زاده از سره‌گرایی افراطی بیزار بودند و معتقد بودند واژگان عربی که به دلیل استفاده فراوان و طولانی در فارسی جاافتاده‌اند دارای «حق توطن» هستند و جایگزینی آنها با واژه‌های مهجور کار عقلانی نیست. در مقابل، افرادی مانند کسروی، ذبیح‌بهرز، و صادق هدایت در سره‌گرایی افراط می‌کردند. کسروی در این امید بود که زبان فارسی را دوباره به هزار سال قبل برگرداند و بهروز و هدایت به اصلاح و تغییر خط نیز تأکید داشتند.

نگاه به رابطه زبان فارسی و عربی در دوره پهلوی دوم اندکی تفاوت بود. در دیدگاه مارکسیست‌های ایرانی مانند ارانی و طبری، سره‌گرایی چندان جایی نداشت چون دیدگاه جهان‌وطنی آنان را از دغدغه‌های ملی‌گرایانه دور می‌کرد. آنان به تغییر خط و کاستن از ناکارآمدی‌های زبان فارسی اعتقاد داشتند. طبری (۱۳۵۱) از نخستین کسانی است که یکی از مشکلات زبان فارسی را ضعف آن در فعل (ساده) می‌داند. از نظر وی، کمبود افعال ساده در زبان فارسی، ضعف زبان را نشان می‌دهد، که البته دلیل آن را سیر خودبه‌خودی این زبان می‌داند. وی راهکارهایی هم برای تقویت این ضعف پیشنهاد می‌کند، از جمله تنظیم واژه‌نامه مخصوصی از مصادر، آوردن آنها به کتب درسی و کنترل استعمال آنها در انشاهای مدارس و مطبوعات. در واقع طبری پیشنهاد می‌دهد با افزایش فراوانی کاربرد این مصادر، آن را برای اهل زبان عادی کنیم و باعث رونق ساختن افعال ساده بشویم. جریان دیگر روشنفکری در دوره پهلوی دوم، یعنی طرفداران گفتمان مذهبی، مانند شادمان، آل‌احمد، شریعتی و نصر، با شعار مقابله با غرب‌زدگی و بازگشت به خویشتن، طرفدار حمایت از هویت ایرانی-اسلامی بودند و بیشتر مخالف ورود و استفاده از فرهنگ و زبان غربی بودند. در نتیجه عربی ستیزی در نگاه آنان جای خود را به غرب ستیزی داده بود.

از آن‌جا که طرفداران همین گفتمان بازگشت به سنت اسلامی، بعد از انقلاب، به طبقه حاکمیت راه یافتند، طبیعی است که آنان رویکرد عربی ستیزی را دنبال نکردند. گفتمان مذهبی تا پایان جنگ غالب بود، اما اندک اندک گفتمان‌های دیگر نیز ظاهر شدند. این گروه از روشنفکران، که به گفتگو با مدرنیته و شناخت آن اعتقاد دارند، کلیدواژه‌هایی مانند دموکراسی، پلورالیسم، مدرنیته، آزادی، برابری، جامعه مدنی و

نظایر آن را وارد سپهر فکری ایران کردند. با گسترش ترجمه متون مهم فلسفی به زبان فارسی و اهمیت فلسفه در حوزه‌های مختلف علوم انسانی، و رشد روزافزون علوم و صنایع مختلف و نیاز به واژگان تخصصی جدید، بحث بر سر مشکلات و توانایی یا عدم توانایی زبان فارسی، عمق بیشتری پیدا کرد. در اصل این گروه تأثیر زبان عربی بر فارسی را عمیق‌تر از وام‌گیری واژگانی و الفبای تحمیلی می‌دانند. از نظر آنان، عربی بر ساخت زبان فارسی تأثیر گذاشته و آن را تغییر داده و در نهایت ناتوان کرده است (آشوری، ۱۳۷۵، ۱۳۹۴؛ دوستدار، ۱۳۸۳، ۱۳۹۸). دوستدار معتقد است زبان عربی در طی دو سه قرن زبان فارسی را چنان سرکوب و علیل می‌سازد که دیگر تندرستی خود را باز نمی‌یابد. از نظر وی زبان عربی که زبانی الگویی بوده به زبان فارسی که پیوندی است آسیب زده است و یکی از این آسیب‌ها هرس کردن پایه اصلی آن یعنی فعل است. این امر باعث شده فارسی تحرک درونی و آفرینندگی ناشی از اشتقاق مصدری‌اش را از دست بدهد. وی باور دارد با حذف و کم کاربرد شدن افعال ساده فارسی، این زبان عملاً مقطوع الفعل و مقطوع النسل شده و ترکیب همکرد با عناصر عربی نیز عملاً کمکی نمی‌کند (دوستدار، ۱۳۹۸: ۲۱-۲۳). از نظر وی فارسی عملاً زبانی بی‌فعل است و فعل مرکب را شبه فعل می‌داند که امکان صرف شدن و ساختن واژه نو ندارد. می‌گوید «گریستن» فعل است نه «گریه کردن»، «زدن» فعل است نه «پرزدن». به عبارتی دوستدار معتقد است فارسی توانایی خود را برای زبان علم از دست داده و مقصر را عربی می‌داند، که فعل‌های ساده زبان فارسی را از بین برده و به جای آنها فعل مرکب نشانده است. آشوری نیز کم و بیش دیدگاهی مانند دوستدار دارد و عنوان می‌کند اگر کسی فعل‌های عربی را به صورت فعل مرکب وارد زبان فارسی کند خیانتی بزرگ کرده و با فقر فعل زبان فارسی را گرفتار کرده است. مثلاً وقتی «خلق کردن» را به جای «آفریدن» به کار می‌بریم، دیگر کلمات مشتق از «آفریدن» ساخته نمی‌شود. مثلاً به جای «بازآفرین» مجبور می‌شویم «خلق کردن مجدد» را بسازیم و اندک اندک دستگاه صرفی و ترکیب ساز زبان فارسی از بین می‌رود (آشوری، ۱۳۷۵: ۱۱۸).

برخی از زبان‌شناسان نیز درباره تأثیر زبان عربی و توانایی زبان فارسی برای ساختن واژه، به خصوص واژه‌های علمی مباحثی مطرح کرده‌اند. یکی از مهم‌ترین مباحث در این زمینه را باطنی (۱۳۶۸) در مقاله‌ای با عنوان «فارسی، زبانی عقیم؟» مطرح کرد. وی با بیان این که تعداد افعال ساده زبان فارسی که به ما رسیده است بسیار کم است (حداکثر ۲۰۰ فعل)، و برخی از همین افعال موجود نیز جای خود را به فعل مرکب می‌دهند، و این که فقط از افعال ساده می‌توان واژه جدید ساخت، به این نتیجه می‌رسد که این زبان زبایی لازم برای ساختن واژه‌های علمی را ندارد، مگر این که چاره‌ای اندیشید. وی عنوان می‌کند از فعل ساده «نمودن»، مشتق‌های زیادی به دست آمده است: «نمود، نمودار، نمایش، نمونه، نما، نمایان، نمایش، نمایه، نماینده، و الی آخر. پس افعال ساده باعث زبایی واژگانی هستند. اما اکنون با جایگزینی آن با فعل «نشان دادن»، هیچ مشتقی از آن به دست نمی‌آید. همچنین از نظر وی در فارسی امروز دیگر از راهکار

تصریفی^۱ برای ساختن فعل استفاده نمی‌شود، به همین دلیل مثلاً ما مانند عربی از کلمه قرضی telephone فعل «تلفن، یتلفن»، نمی‌سازیم. بلکه زبان فارسی از راهکار تحلیلی^۲ (یعنی ساختن فعل مرکب یا همان راهکار فعل سبک^۳، رک بخش^۴)، برای ساختن فعل «تلفن کردن» استفاده می‌کند. به این ترتیب تعداد افعال ساده فارسی بسیار کم است و از این حیث زبان زایایی واژگانی محدودی دارد. ما در بخش (۲) و (۳) مقاله به دیدگاه باطنی برمی‌گردیم و استدلال‌های زبان‌شناختی امروزه را به آن می‌افزاییم.

۲- افعال مرکب در فارسی باستان و میانه

همان‌گونه که در بخش قبل ذکر شد، محققان در کم بودن تعداد افعال ساده در زبان فارسی و رواج فعل مرکب در این زبان، اتفاق نظر دارند. از طرفی، آنها این ویژگی را باعث عدم توانایی کامل فارسی در ساختن واژه‌های نو، به خصوص از افعال می‌دانند. برای این که بدانیم ساخت فعل مرکب از چه زمانی آغاز شده، باید به گذشته زبان فارسی رجوع کرد. به‌طور مشخص باید تعیین شود آیا در فارسی باستان (۱۰۰۰ تا ۳۰۰ قبل از میلاد) و فارسی میانه (۳۰۰ قبل از میلاد تا ۷۰۰ میلادی) هم فعل مرکب ساخته می‌شده، الگوی حاکم بر آن و فراوانی آن به چه میزان بوده است. در این بخش سعی در یافتن پاسخ این پرسش‌ها را داریم. با وجود مطالعات گسترده پیرامون افعال مرکب از حیث همزمانی، تکوین افعال مرکب چندان مورد عنایت محققان نبوده است. یکی از نخستین مطالعات درباره تکوین فعل مرکب را شینتوخ^۴ (۱۹۷۶) انجام داده است. او ادعا می‌کند در زبان اوستایی افعال مرکب فراوانی با همکردهای محدود دیده می‌شود. یک نکته در مطالعه شینتوخ دارای اهمیت است. از نظر او گسترش ساخت فعل مرکب در زبان فارسی نو حاصل تماس با زبان عربی بوده است، زیرا در این افعال، در تمام زبان‌های جهان اسلام، عنصر غیرفعلی عمدتاً از زبان‌های سامی است. در واقع او شکل‌گیری فعل مرکب را پدیده‌ای در زبان‌های ایرانی می‌داند، اما گسترش آن را مربوط به تماس زبانی با عربی می‌پندارد. از نظر او تشکیل فعل مرکب ابزاری جهت وام‌گیری از عربی نیست، زیرا گاهی مواردی از فعل مرکب با عنصر غیرفعلی عربی در زبان فارسی یافت می‌شود، که برابر فارسی آن به صورت فعل ساده یا مرکب وجود دارد. مثلاً «حساب کردن» با عنصر عربی ساخته شده در حالی که «شمردن / شماردن» در زبان فارسی وجود داشته است. چانکلینی^۵ (۲۰۱۱) بر این نظر بوده که ساخت‌های متشکل از عنصر غیرفعلی با فعل «کردن» در زبان‌های ایرانی وجود داشته و شروع آن در فارسی نو نبوده است. تلجدی (Telegdi, 1951) در مقاله‌ای به زبان فرانسوی، عنوان می‌کند که تغییر از الگوی فعل ساده به الگوی فعل مرکب به فارسی میانه برمی‌گردد. سال‌ها بعد کورن (Korn, 2013) این

1. synthetic
2. periphrastic
3. Light verb strategy
4. Sheintuch
5. Ciancaglioni

موضوع را دنبال کرده است. کورن (۲۰۱۳) ابتدا عنوان می‌کند که در افعال مرکب، معمولاً دو جفت وجود دارند که یکی ساخت متعدی یا سببی را نشان می‌دهد و دیگری ساخت مجهول یا ناگذرای آن را، مانند نمونه‌های زیر:

(۹) الف. ترجمه کردن ب. ترجمه شدن

(۱۰) الف. پنهان کردن ب. پنهان شدن

وی عنوان می‌کند این تمایز بین تأثیرگذاری^۱ و تأثیرپذیری^۲ بوده است و فعل‌هایی مانند «کردن» در کاربرد اول و افعالی مانند «بودن» یا «شدن» در کاربرد دوم به کار می‌رفتند. از نظر وی فعل «کردن» نخستین فعلی بوده است که به صورت فعل سبک در زبان‌های ایرانی باستان و میانه استفاده شده است. این زبان‌ها، همزمان راهکار تصریفی و تحلیلی برای ساخت سببی و افعال مشتق از اسم^۳ وجود داشته است (کورن، ۲۰۱۳: ۳۱):

Middle Persian:

(11) *nām kardan / nām-ēn-īdan / nām-īdan*
 name do.INF / name-CAUS/DENOM-INF / name-INF
 “to name, to call” Sundermann (1989:152)

(12) *handarz kardan / handarz-ēn-īdan*
 advice do.INF / advice-CAUS/DENOM-INF
 “to give advice” Ciancaglini (2011:11f.).

در راهکار تصریفی، پسوند -ēn- برای ساخت سببی و افعال مشتق از اسم به کار می‌رفته است و در راهکار تحلیلی، فعل سبک «کردن» این نقش را داشته است. یعنی دو الگوی ساختن فعل ساده و فعل مرکب هم‌زمان دیده می‌شود. البته بعداً الگوی فعل مرکب غالب شده است، اما در فارسی میانه، وجود الگوی تصریفی باعث می‌شده الگوی فعل مرکب غالب و فراگیر نباشد. از نظر کورن (۲۰۱۳) بعداً افعال سبک «زدن، داشتن، و دادن» برای نشان دادن تأثیرگذاری و فعل «آمدن» برای نشان دادن تأثیرپذیری به عنوان فعل سبک استفاده شده‌اند.

شریف (۱۴۰۳) با مرور مطالعات پیشین و شواهد موجود، عنوان می‌کند در دوره ایرانی باستان غلبه با افعال پیشوندی است و با وجود نمونه‌های متعدد از هم‌نشینی اسم / صفت / گروه حرف اضافه‌ای با فعل، هنوز الگوی شناخته شده و زایایی به منزله فعل مرکب نداریم. و وجود افعال پیشوندی در کنار افعال ساده، اهل زبان را از تکثیر فعل مرکب بی‌نیاز می‌سازد. از نظر وی، در دوره میانه، حرکت به سمت تحلیلی شدن

1. instigation
 2. affectedness
 3. denominative

شدت بیشتری می‌گیرد، و با کم شدن افعال پیشوندی، از راهکار ساختن انواع فعل مرکب به تدریج استفاده می‌شود.

آنچه از بررسی تاریخی ساخت فعل مرکب به دست می‌آید این است که این ساخت در فارسی میانه به عنوان یک راهکار برای ساختن فعل وجود داشته است، هر چند قدرت و فراوانی آن مورد بحث محققان است و نمی‌توان گفت راهکار غالب برای ساختن فعل بوده است. اما سؤال بعدی این است که الگوی ساختن فعل مرکب و فراوانی آن در فارسی نو چگونه بوده است. ما ابتدا در بخش (۳) به بررسی وام‌گیری فعلی در زبان‌ها و راهکارهای مختلف زبان‌ها برای آن می‌پردازیم. سپس در بخش (۴) به میزان وام‌گیری فعلی زبان فارسی از عربی در قرون مختلف فارسی نو می‌پردازیم تا چندوچون تعامل زبان فارسی با عربی در این حیطه مشخص شود. در واقع در این بخش مشخص می‌کنیم زبان فارسی از حیث رده‌شناختی کدام راهکار را برای وام‌گیری فعلی اتخاذ کرده و نقش تماس با زبان عربی در این خصوص چه بوده است.

۳- وام‌گیری فعلی و انواع آن

در مورد وام‌گیری فعلی در مباحث زبان‌شناختی بحث‌هایی شده است. یکی از پیشگامان این حوزه موراوچیک^۱ (۱۹۷۵) بوده است. موراوچیک به اشتباه عنوان می‌کرد که زبان‌ها فعل را قرض نمی‌کنند، بلکه آن را به صورت یک اسم قرض می‌کنند و سپس با عناصر فعل‌ساز^۲ خود آن را به فعل در زبان مقصد^۳ تبدیل می‌کنند. با این که دیدگاه موراوچیک افراطی به نظر می‌رسید، اما این که زبان‌ها وقتی فعلی را قرض می‌کنند آن را غیرفعل به شمار می‌آورند و سپس آن را به فعل تبدیل می‌کنند، راهکاری رایجی است که نیازمند تبیین است. وایشمن^۴ (۲۰۰۴ الف و ب)، وایشمن و ولگموت^۵ (۲۰۰۸) و ولگموت (۲۰۰۹) در ادامه به بررسی رده‌شناختی وام‌گیری فعل در زبان‌های جهان پرداخته‌اند. آنها چهار راهکار را برای وام‌گیری فعل در زبان‌های جهان به دست آورده‌اند.

راهکار فعل سبک. در این راهکار، یک فعل سبک در کنار عنصر غیرفعلی قرار می‌گیرد و فعل مرکب می‌سازد. همان‌گونه که گفته شد، رایج‌ترین فعل سبک در زبان‌های جهان فعل «کردن» است، به حدی که این راهکار را راهکار «کردن»^۶ نیز می‌نامند. بوت^۷ (۲۰۱۰: ۵۲) عنوان می‌کند در افعال مرکب، فعل سبک در واقع نوعی عنصر فعل‌ساز است و برای زبان‌هایی که فعل ساده کمی دارند (مانند اردو)، این راهکار جای خالی عنصر فعل‌ساز را می‌گیرد. به عبارتی مثلاً جای پسوند «-ify» را در انگلیسی برای ساختن فعلی

1. Moravcsik
2. Verbalizer
3. Target language
4. Wichmann
5. Wohlgemuth
6. do strategy
7. Butt

مانند «purify». مویسکن^۱ (۲۰۰۰) از حدود ۲۴ زبان نام می‌برد که از این راهکار در وام‌گیری فعلی استفاده می‌کنند. در میان این زبان‌ها نام کردی و ترکی نیز دیده می‌شود. بیکر^۲ و هاروی^۳ (۲۰۱۰: ۱۶) در مطالعه زبان‌های استرالیایی عنوان می‌کنند در این زبان‌ها، مانند زبان مارا^۴، افعال قرضی با استفاده از فعل سبک ساخته می‌شوند و در واقع این راهکار همان‌طور که برای ساختن فعل مرکب از عناصر بومی به کار می‌رود، برای ساختن فعل مرکب از عناصر قرضی نیز کاربرد دارد و علاوه بر فعل سبک رایج «کردن»، افعال سبک دیگر نیز این خصوصیت را دارند. نغزگوی کهن و عبدالملکی (۱۳۹۳) با بررسی فرهنگ بزرگ سخن (انوری، ۱۳۸۲) بسامد همکرد را در این فرهنگ با یک مثال ذکر کرده‌اند. در میان افعال سبک، «کردن» با بیش از ۲۴۰۰ کاربرد و «شدن» با بیش از ۹۰۰ کاربرد بیشترین کاربرد را در ساختن فعل مرکب داشته‌اند.

ولگموت (۲۰۱۱: ۱۰۵) عنوان می‌کند که نمونه خوب استفاده از راهکار فعل سبک را می‌توان در زبان‌های هندوایرانی مشاهده کرد که در آنها این راهکار در اصل شیوه رایج برای ساختن فعل مرکب از عناصر بومی و عناصر قرضی است. معمولاً عنصر غیرفعلی در این زبان‌ها از هر کدام از اجزای کلام می‌تواند باشد و عناصر قرضی نیز بدون تغییر مشخص صرفی می‌توانند در این قالب به کار روند. او فعل «محسوب کردن» را از عربی برای نمونه ذکر می‌کند. این بحث کوتاه نشان می‌دهد استفاده از راهکار فعل سبک به زبان خاصی محدود نیست و زبان‌هایی که از این راهکار استفاده می‌کنند، هم عناصر بومی و هم عناصر قرضی را در این ساخت به کار می‌برند.

راهکار درج غیرمستقیم. راهکار دوم که زبان فارسی به صورت محدود از آن استفاده می‌کند، راهکار درج غیرمستقیم^۵ است. در این راهکار، یک کلمه در زبان مبدأ^۶ وارد زبان مقصد شده و با استفاده از یک وند، به طبقه فعل درمی‌آید (وایشنم و ولگموت، ۲۰۰۸: ۹۷). پاستور^۷ و همکاران (۲۰۲۴) عنوان می‌کنند که استفاده از راهکار فعل سبک تنها راهکار موجود در فارسی نیست و گاهی اسم از زبان مبدأ در این زبان به صورت فعل به کار رفته است. مثلاً، «فهم» از عربی وام گرفته شده و به صورت ستاک زمان حال استفاده شده و با وند «-ید» به ستاک گذشته تبدیل شده است، در نتیجه فعل «فهمیدن» ساخته شده است. این راهکار در زبان فارسی فعل ساده می‌سازد. فعل «رقصیدن» هم بر همین منوال ساخته شده است. هر چند این راهکار ممکن است چندان زایا نباشد. به این راهکار «فعل جعلی» نیز می‌گویند، زیرا فعل از اسم، صفت، قید و نظایر آن با اشتقاق صفر^۸ یا همان تبدیل^۹ ساخته می‌شود. باطنی (۱۳۶۸) هم عنوان می‌کند

1. Muysken
2. Baker
3. Harvey
4. Marra
5. Indirect insertion
6. Source language
7. Pastor
8. Zero derivation
9. Conversion

زبان فارسی در سبک محاوره‌ای در سال‌های اخیر شروع به ساختن فعل ساده از این طریق کرده است، هر چند ممکن است رواج عام نیابد و در سبک رسمی به کار نرود. او افعالی مانند «لاسدن، شلیدن، تیغیدن، شوتیدن، و سُریدن» را مثال می‌زند که در کنار جفت مرکب «لاس زدن، شل زدن، تیغ زدن، شوت زدن و سر خوردن» به کار می‌روند. پاستور و همکاران (۲۰۲۴) نشان داده‌اند که در سال‌های اخیر افعال ساده بیشتری ساخته شده‌اند، مانند «حرفیدن، زنگیدن، برفیدن، تاپیدن، جوابیدن و شوخیدن». آنها داده‌های خود را از فضای مجازی استخراج کرده‌اند. مثال‌های آنها به حدود ۵۰ فعل ساده می‌رسد. برخی از این افعال بر اساس واژه‌ای از انگلیسی ساخته شده‌اند، مانند «لفتیدن، کپیدن، پارکیدن، پاسیدن، سرچیدن». پس درج غیرمستقیم، برای افعال قرضی نیز به کار می‌رود.

راهکار درج مستقیم. در راهکار درج مستقیم^۱، یک فعل بدون تغییر صرفی به صورت مستقیم وارد زبان مقصد شده و به صورت فعل نیز به کار می‌رود (وایشمن و ولگموت، ۲۰۰۸: ۹۹).

راهکار انتقال پارادایم. در راهکار چهارم، انتقال پارادایم^۲، که به صورت محدود روی می‌دهد، زبان مبدأ، همراه فعل ویژگی‌های صرفی فعل را هم از زبان مقصد قرض می‌گیرد (وایشمن و ولگموت، ۲۰۰۸: ۱۰۲). چون زبان فارسی از راهکارهای سوم و چهارم استفاده نمی‌کند، ما در ادامه بحث خود را محدود به دو راهکار نخست می‌کنیم.

۴- تحلیل آماری افعال ساده و مرکب در قرون مختلف فارسی نو

در بخش‌های قبل مشخص کردیم در فارسی میانه دو الگوی تصریفی و تحلیلی برای ساختن فعل وجود داشته است. هر چند، بنابر مطالعات محققان مختلف، راهکار تحلیلی، یعنی استفاده از فعل سبک، راهکار ثانویه بوده و چندان زایا نبوده است. از طرفی، دو راهکار استفاده از فعل سبک و راهکار درج غیرمستقیم، راهکارهای مورد استفاده زبان فارسی در دوره نو برای وام‌گیری فعل بوده است. اکنون با تحلیلی آماری، باید مشخص کنیم در فارسی نو، کدام یک از این راهکارها غالب شده است. در واقع تحلیل آماری به ما نشان می‌دهد وام‌گیری فعلی و انواع آن در فارسی نو چه افت‌وخیزی داشته است. آیا میزان افعال مرکب در قرون مختلف فارسی نو سیر صعودی داشته یا نزولی؟ نسبت افعال ساده به مرکب در هر قرن چگونه بوده است؟ چه میزان از عنصر غیرفعلی در افعال مرکب فارسی یا عربی بوده است؟ آیا فارسی با استفاده از درج غیرمستقیم افعال ساده با ریشه عربی ساخته است؟

برای تحلیل آماری، از قرن چهارم تا پانزدهم هجری قمری، پیکره‌ای ساخته‌ایم که هر قرن مشتمل بر صد هزار واژه می‌باشد. برای هر قرن متون مختلفی استفاده شده که فهرست آن بر اساس قرن مورد

1. Direct insertion
2. Paradigm transfer

استفاده در فهرست مآخذ آمده است. برای بحث بسامد^۱ و تعیین انواع آن نیز، لازم است نکته‌ای ذکر شود. در تحلیل‌های آماری، بین بسامد مورد^۲ و بسامد نوع^۳ تفاوت وجود دارد. بسامد مورد به هر بار تکرار یک واحد اطلاق می‌شود. مثلاً اگر حرف اضافه «از» در یک متن، ده بار تکرار شده باشد بسامد مورد آن ده است. بسامد نوع به کاربرد یک قاعده یا ساخت اشاره دارد. مثلاً اگر بسامد نوع حروف اضافه را در یک متن بسنجیم، و «از» هرچند بار به کار رفته باشد، بسامد نوع آن یک است. در ادامه به هر دو نوع بسامد در تحلیل اشاره می‌کنیم. ابتدا نگاه کلی به وضعیت فعل ساده و مرکب در هر قرن شده است.

قرن ۴. با بررسی حدود هزار فعل از متون قرن چهارم هجری، نکات قابل توجهی قابل طرح است. نخست کاهش چشمگیر استفاده از افعال ساده در مقایسه با افعال مرکب در ابتدای فارسی نو است. داده‌ها نشان می‌دهد تعداد افعال ساده در این متون ۱۷۳ مورد بوده است، در حالی که تعداد افعال مرکب ۹۵۹ مورد بوده است. یعنی به محض این‌که از فارسی میانه به سمت اولین متون فارسی نو پیش می‌رویم، فراوانی افعال مرکب حدود پنج برابر افعال ساده می‌شود، در حالی که طبق بحث بخش (۲)، الگوی ساخت فعل مرکب در فارسی میانه یک الگوی حاشیه‌ای با افعال مرکب بسیار محدود بوده است. به عبارت دیگر، درست است که در فارسی میانه دو الگوی فعل ساده (تصریفی) و فعل مرکب (تحلیلی) وجود داشته است، اما الگوی غالب فعل ساده بوده است. این تصویر، در همان اولین قرن از فارسی نو که متون مشخصی وجود دارد، معکوس شده است و الگوی فعل مرکب حاکم شده است. مهم‌ترین اتفاقی که در این مدت افتاده است، حملهٔ اعراب و استیلای زبان عربی و نفوذ آن در فارسی بوده است. پس می‌توان گفت، زبان عربی به صورت غیرمستقیم باعث شده است که الگوی فعل مرکب در زبان فارسی نو به الگوی غالب بدل شود و زبان فارسی به مقدار بسیار زیادی توانایی ساختن فعل ساده را از دست بدهد.

نکتهٔ دوم این است که چه میزان از عنصر غیرفعلی در افعال مرکب، فارسی یا عربی بوده است. از بین ۹۵۹ فعل مرکب، ۴۱۷ مورد عنصر غیرفعلی دارای ریشهٔ عربی و ۵۴۲ مورد دارای ریشهٔ فارسی بوده است. این یافته نشان می‌دهد در همین چند قرن، حدود نصف افعال مرکب با عنصر عربی ساخته شده است. به عبارتی زبان فارسی از راهکار فعل سبک برای وام‌گیری فعلی استفاده کرده است. این اتفاق به این معنی است که زبان فارسی یاد گرفته یا ترجیح داده است برای ساختن افعال مرکب راهکار فعل سبک را استفاده کند و به همین دلیل افعال مرکب با ریشهٔ عربی به یک‌باره بسیار فزونی گرفته است. البته نکتهٔ دیگر این است که الگوی فعل سبک برای ساختن فعل مرکب با ریشهٔ فارسی نیز استفاده شده و به الگوی غالب بدل شده است. اما نکتهٔ دیگر این است که ببینیم آیا فارسی با استفاده از درج غیرمستقیم افعال ساده با ریشهٔ عربی ساخته است. از میان افعال ساده، فقط یک فعل در میان داده‌ها یافت شد که به صورت درج

1. frequency
2. Token frequency
3. Type frequency

غیرمستقیم از زبان عربی وام گرفته شده است. این فعل، «طلبیدن» بوده است. در واقع زبان فارسی، در ازای ۴۱۷ فعل مرکب با ریشه عربی، فقط یک بار از راهکار درج غیرمستقیم استفاده کرده است. البته مشخص است که زبان فارسی برای افعالی مانند «فهمیدن»، «رقصیدن»، و چند فعل دیگر هم از راهکار درج غیرمستقیم استفاده کرده است، اما تعداد این افعال بسیار کم است و شاید به تعداد انگشتان دو دست نمی‌رسد. پس زبان فارسی عملاً از راهکار درج غیرمستقیم برای ساختن فعل ساده از ریشه عربی استفاده نکرده است و فقط به راهکار فعل سبک روی آورده است. قابل ذکر است برخی افعال ساده‌ای که در این قرن یافت شد در ادامه در زبان فارسی امروزی کاربرد خود را از دست داده‌اند، مانند «آغاریدن؛ آغستن، بیختن، خاییدن، خویساندن، گواشتن».

قرن ۵. با بررسی حدود هزار فعل از متون قرن پنجم هجری و مقایسه آن با داده‌های قرن چهارم، نکات دیگری مشخص می‌شود. نخست افزایش تعداد افعال ساده است، که در این قرن به ۲۰۷ فعل فارسی و همچنان یک فعل عربی رسیده است. البته همچنان تعداد افعال ساده نسبت به افعال مرکب (۱۳۶۸ مورد) کاهش چشمگیری دارد. نکته دوم این است که در این قرن تعداد افعال مرکبی که با عنصر عربی ساخته شده‌اند (۷۱۹) از تعداد افعال مرکب با عنصر فارسی (۶۴۹) بیشتر شده است. این وضعیت برعکس این نسبت در قرن چهارم است و نشان می‌دهد افعال قرضی بیشتری به صورت فعل مرکب ساخته شده‌اند.

قرن ۶. وقتی به قرن ششم می‌رسیم، تعداد افعال ساده همچنان پایین است و ۱۸۷ فعل ساده فارسی و یک فعل عربی در داده‌ها دیده می‌شود. از این حیث میزان پایین افعال ساده در این قرن نیز حفظ شده است. اما نکته‌ای که درباره افعال مرکب دیده می‌شود جالب است. در این قرن تعداد افعال مرکب ۱۴۵۴ عدد است، که از هر دو قرن قبل بیشتر است. اما نکته مهم این است که تعداد افعال مرکب با عنصر غیرفعلی عربی بسیار بیشتر شده و تقریباً دو برابر افعال مرکب با عنصر غیرفعلی فارسی است. به عبارت دقیق‌تر، ۸۵۵ فعل مرکب با عنصر عربی و ۴۹۹ فعل مرکب با عنصر فارسی یافت شد. این گرایش که در قرن پنجم دیده شد، در این قرن شدت یافته است و ساختن افعال مرکب با عنصر قرضی از عربی بسیار رواج یافته است. همچنین فعل‌های ساده جدیدی هم در متون مشاهده شد مانند «بغارتید، بیشکرد، بیوبارند، مزیدن، بشولیدن، چفسیدن».

قرن ۷. داده‌های قرن هفتم همچنان نشان می‌دهد تعداد افعال ساده کم است. در این قرن ۲۱۸ فعل ساده یافت شد که فقط یکی از آنها عربی است (طلبیدن). تعداد افعال مرکب نیز ۱۴۸۲ مورد است که تفاوت چندانی با تعداد آن در قرن ششم ندارد و فقط کمی از آن بیشتر است. اما نکته مهم‌تر افزایش افعال مرکب با عنصر غیرفعلی عربی است. از این تعداد فعل مرکب، ۱۰۴۳ مورد با کلمه عربی ساخته شده‌اند و ۴۳۹ مورد با کلمه فارسی. در مقایسه با قرن قبل، تعداد افعال مرکب با عنصر غیرفعلی عربی بسیار بیشتر شده و تقریباً دو و نیم برابر افعال مرکب با عنصر غیرفعلی فارسی است. این گرایش که در قرن پنجم و

ششم دیده شد، در این قرن شدت یافته است و ساختن افعال مرکب با عنصر قرضی از عربی، از قرن پنجم تا هفتم سیر صعودی داشته است.

قرن ۸. داده‌های قرن هشتم چندان تفاوتی با قرن هفتم ندارد. فقط ۲۱۳ فعل ساده فارسی و یک فعل ساده عربی دیده می‌شود. تعداد افعال مرکب نیز ۱۵۰۵ مورد است که از تمام قرن‌ها بیشتر است و سیر صعودی دارد. از این تعداد فعل مرکب، ۱۰۳۵ مورد با کلمه عربی ساخته شده‌اند و ۴۷۰ مورد با کلمه فارسی. **قرن ۹.** در قرن نهم تعداد افعال ساده فارسی ۲۲۸ و عربی یک مورد است. اما تعداد افعال مرکب بیشتر از تمام قرون پیش است و به ۱۸۵۰ مورد رسیده است و سیر صعودی افعال مرکب در فارسی ادامه یافته است. از این تعداد فعل مرکب، ۱۳۴۲ مورد با کلمه عربی ساخته شده‌اند که این هم نسبت به قرن‌های قبل بیشتر است. از این میان، ۵۰۸ فعل مرکب هم با عنصر غیرفعلی فارسی ساخته شده است.

قرن ۱۰. داده‌های قرن دهم تفاوت چندان با قرن نهم ندارد. تعداد افعال ساده فارسی ۲۰۰ و عربی دو مورد است. اما تعداد افعال مرکب باز هم اندکی بیشتر شده و به ۱۸۷۰ مورد رسیده است و سیر صعودی افعال مرکب در فارسی ادامه یافته است. از این تعداد فعل مرکب، ۱۳۶۱ مورد با کلمه عربی ساخته شده‌اند که این هم نسبت به قرن‌های قبل بیشتر است. از این میان، مانند قرن نهم، ۵۰۸ فعل مرکب هم با عنصر غیرفعلی فارسی ساخته شده است.

قرن ۱۱. داده‌های قرن یازدهم تعداد افعال ساده فارسی را ۱۹۴ و عربی را یک مورد نشان می‌دهد. تعداد افعال مرکب ۱۸۱۴ مورد است. از این تعداد فعل مرکب، ۱۲۸۸ مورد با کلمه عربی ساخته شده‌اند و ۵۲۶ فعل مرکب هم با عنصر غیرفعلی فارسی ساخته شده است. این آمار نشان می‌دهد تفاوت چندان در مورد فعل ساده و مرکب در این قرن با دو قرن قبلی دیده نمی‌شود.

قرن ۱۲. داده‌های قرن دوازدهم با سه قرن گذشته کمی تفاوت دارد. تعداد افعال ساده بیشتر شده و به ۲۵۵ مورد رسیده که ۲۵۳ مورد فارسی و دو مورد عربی است. تعداد افعال مرکب کاهش یافته و به ۱۵۵۳ مورد رسیده که ۱۰۵۳ مورد با کلمه عربی و ۵۰۰ مورد هم با عنصر غیرفعلی فارسی ساخته شده است.

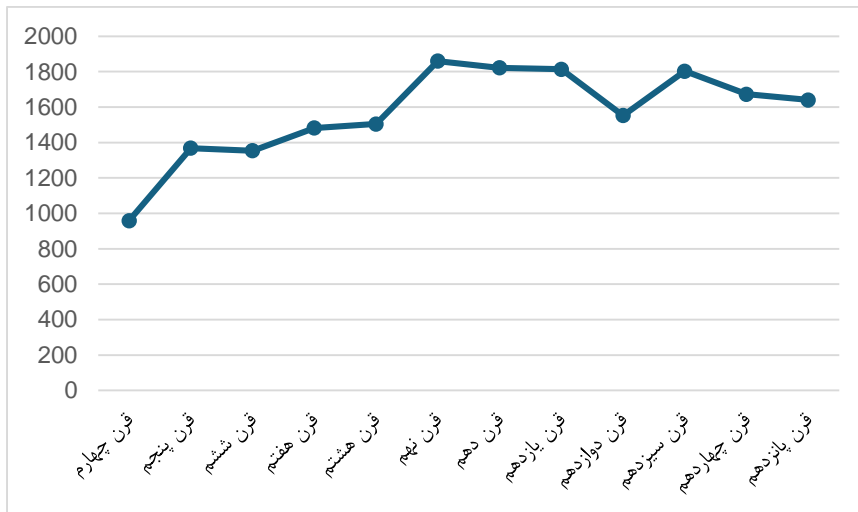
قرن ۱۳. در داده‌های قرن سیزدهم ۱۸۰۳ فعل مرکب یافت شد که ۱۳۰۴ مورد با کلمه عربی و ۴۹۹ مورد با کلمه فارسی ساخته شده‌اند. از ۲۳۰ فعل ساده هم فقط دو فعل از عربی گرفته شده‌اند (فهمیدن و طلبیدن). این قرن نیز نزدیک به چند قرن قبل از خود است.

قرن ۱۴. در قرن چهاردهم چند نکته دیده می‌شود. از ۱۶۷۵ فعل مرکب، ۹۸۷ مورد با کلمه عربی و ۶۷۸ مورد با کلمه فارسی ساخته شده‌اند. این میزان فعل مرکب با عنصر فارسی بیشترین میزان در طی قرون قبل است و نشان از اقبال برای ساختن افعال با کلمات فارسی است. همچنین در این بین هفت فعل مرکب با عنصر غیرفعلی لاتین (مانند سیگار کشیدن، بلیط گرفتن) نیز برای نخستین بار دیده می‌شود.

همچنین فعل «کشیک کشیدن» با عنصر غیرفعلی ترکی ساخته شده است. از ۲۰۸ فعل ساده هم فقط دو فعل از عربی گرفته شده اند (فهمیدن و طلبیدن).

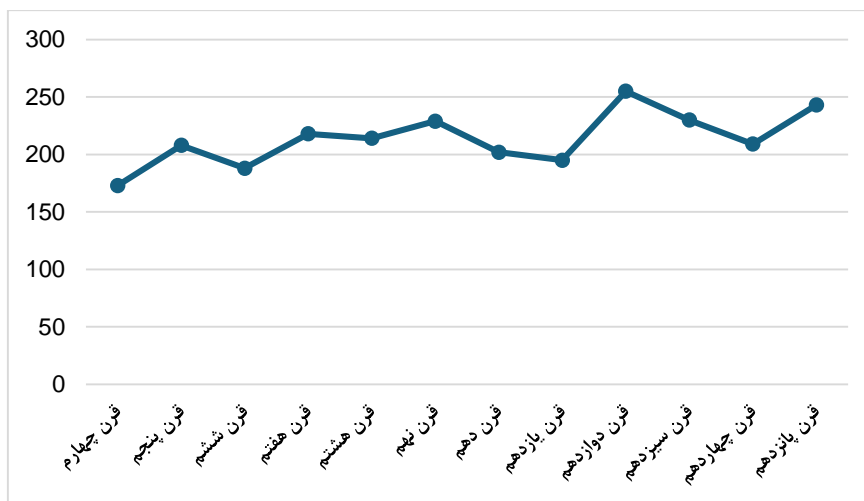
قرن ۱۵. در قرن پانزدهم، تغییرات عمده‌ای در بسامد افعال مرکب در زبان فارسی ایجاد شده است. تعداد افعال مرکب ۱۶۳۰ مورد بوده است، که نسبت به قرون قبل تغییر خاصی نداشته است. نکته مهم این است که این قرن، مانند قرن چهارم، شاهد بیشتر بودن افعال مرکب با عنصر فارسی نسبت به افعال مرکب با عنصر عربی است. یعنی از این میان، ۵۹۳ مورد با کلمه عربی و ۱۰۲۰ مورد با کلمه فارسی ساخته شده‌اند. برای نخستین بار تعداد افعال مرکب با عنصر غیرفعلی فارسی دو برابر افعال با عنصر غیرفعلی عربی است. این وضعیت در قرن قبل شروع شده بود، اما در این قرن نسبت کاملاً معکوس شده است و این میزان فعل مرکب با عنصر فارسی بیشترین میزان در تمام قرون است و نشان از اقبال برای ساختن افعال با کلمات فارسی است. همچنین در این بین ۲۴ فعل مرکب با عنصر غیرفعلی لاتین (مانند تلفن کردن، اتو زدن، رفوزه شدن، ژل زدن) نیز دیده می‌شود. و سه فعل مرکب با عنصر غیرفعلی ترکی ساخته شده است. از ۲۴۳ فعل ساده هم، پنج فعل از عربی گرفته شده‌اند (مانند رقصیدن، طلبیدن، فهمیدن).

مباحث فوق را می‌توان با جدول و نمودارهای زیر بهتر نشان داد. در جدول (۱)، تعداد کل افعال مرکب در قرون مورد بحث فارسی نو مشخص است. همان‌گونه که از جدول برمی‌آید، تعداد افعال مرکب در قرن ۴ کمترین میزان بوده و تقریباً از آن پس سیر صعودی داشته است. البته از قرن ۹ تا امروز تغییر چندانی در تعداد افعال مرکب دیده نشده است.

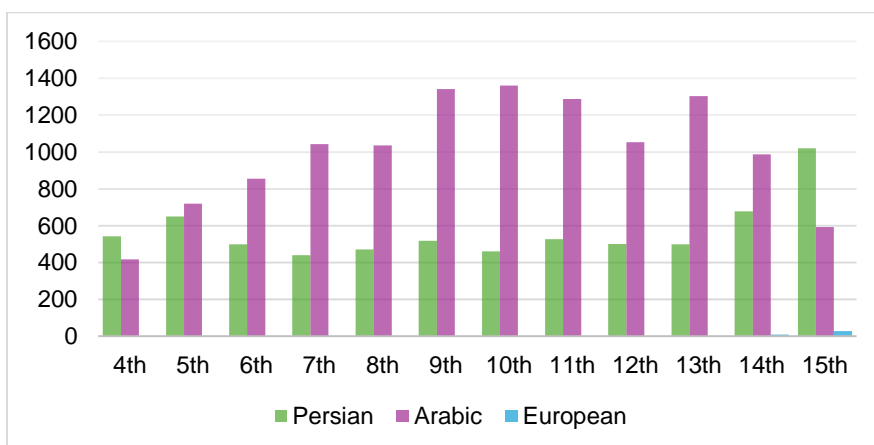
نمودار ۱: بسامد نوع افعال مرکب در فارسی نو

در مقابل، جدول (۲) بسامد نوع افعال ساده را در این قرون نشان می‌دهد. دامنه تعداد افعال ساده بین ۱۹۷ تا ۲۵۵ مورد متفاوت بوده است، ولی در کل با فراوانی مشخصی در تمام قرون تکرار شده است. به عبارتی راهکار فعل ساده در فارسی نو با افت و خیز چندانی مواجه نبوده است.

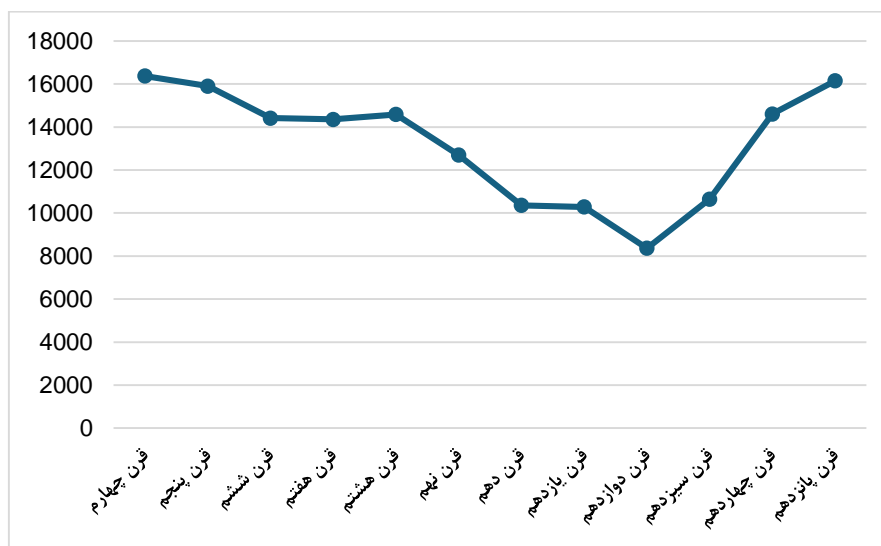
نمودار ۲: بسامد نوع افعال ساده در فارسی نو

جدول (۳) به مقایسه بسامد عنصر غیرفعلی در افعال مرکب می‌پردازد. همان‌گونه که مشخص است، عناصر غیرفعلی به سه گروه عربی، فارسی و لاتینی تقسیم شده‌اند، که گروه آخر در قرن پانزدهم وارد نظام فعلی زبان فارسی شده‌اند و تعداد آنها قابل توجه نبوده و چون پیشینه تاریخی نیز ندارند، مورد بحث ما نیستند.

نمودار ۳: بسامد نوع عنصر غیرفعلی فارسی و عربی در افعال مرکب

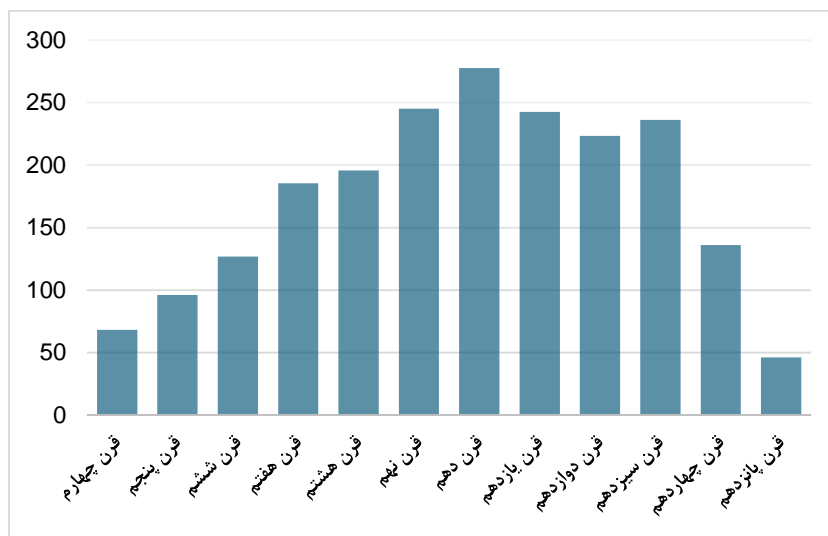
همان‌گونه که از جدول مشخص است، در قرن ۴، تعداد عناصر غیرفعلی عربی کمتر از فارسی بوده است، اما این عناصر در ساختن فعل مرکب در طی قرون بعد بیشتر دخیل شده‌اند و در برخی قرون میانه به سه برابر عناصر غیرفعلی فارسی نیز رسیده‌اند. در واقع نوعی عربی‌گرایی در ساختن فعل مرکب به صورت ممتد در طی قرون دیده می‌شود که قرن‌های ۹ تا ۱۳ به اوج می‌رسد. اما اتفاق مهمی که روی داده است، و از قرن ۱۴ شروع و در قرن ۱۵ کاملاً مشهود است، افزایش عناصر غیرفعلی فارسی در این دو قرن است. این افزایش به‌گونه‌ای است که در قرن ۱۵ نسبت بین این عناصر در افعال مرکب معکوس شده و در واقع شبیه به قرن ۴ شده است. یعنی با وجود این که تعداد افعال مرکب در این قرن کم نشده و تعداد افعال ساده نیز بیشتر نشده است، اما تعداد افعال مرکب ساخته شده با عناصر فارسی بیشتر از عناصر عربی شده است. تحلیل‌های فوق، بر اساس بسامد نوع بود. اما در ادامه داده‌ها را بر اساس بسامد مورد نیز تحلیل می‌کنیم. نمودار (۴) بسامد مورد افعال ساده را در فارسی نو نشان می‌دهد.

نمودار ۴: بسامد مورد افعال ساده در فارسی نو

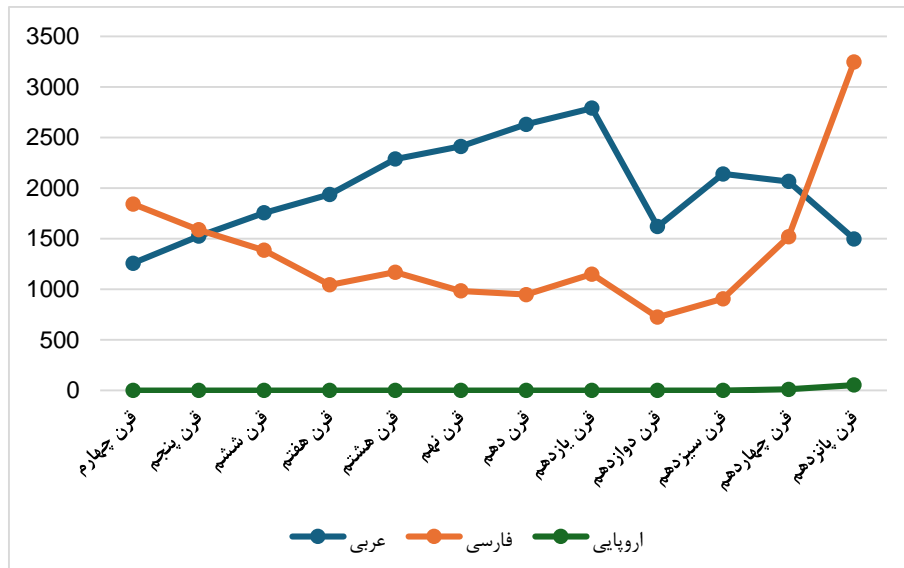
همان‌گونه که مشخص است، با این که تعداد افعال ساده در فارسی نو به‌طور متوسط حدود ۲۱۰ مورد بوده است، اما این افعال بسامد مورد بالایی داشته‌اند. بسامد مورد آنها، یا به عبارتی تکرار آنها، در قرن چهارم حدود ۱۶۰۰۰ مورد بوده که این تعداد در قرن پانزدهم هم تکرار شده است. در این میان، این بسامد تا قرن دوازدهم کم شده و در این قرن به کمترین میزان رسیده است، و سپس از قرن سیزدهم دوباره رو به فزونی نهاده است. به عبارتی در قرون عربی‌زده میانی (۹ تا ۱۳)، بسامد مورد افعال ساده کمتر بوده، و

طبق نمودار (۱)، بسامد نوع افعال مرکب نیز زیاد بوده، و طبق نمودار (۳)، بسامد نوع عناصر غیرفعلی عربی در افعال مرکب نیز در اوج خود قرار داشته است. این روند در دو قرن ۱۴ و ۱۵ تغییر کرده است. نمودار (۵) نسبت عناصر عربی به فارسی در افعال مرکب را بر اساس بسامد مورد در این دوره نشان می‌دهد:

نمودار ۵: درصد بسامد مورد عناصر غیرفعلی عربی نسبت به فارسی

این نمودار نیز نشان می‌دهد بسامد مورد عناصر غیرفعلی در فعل مرکب چگونه بوده است. در قرن‌های ۹ تا ۱۳، این نسبت بیش از دو برابر بوده است، یعنی در مقابل یک فعل مرکب با اجزای فارسی، بیش از دو فعل مرکب با اجزای عربی وجود داشته است، اما این نسبت در قرن چهاردهم رو به افول گذاشته و در قرن پانزدهم معکوس شده است. یعنی تعداد افعال مرکب با اجزای فارسی دو برابر این افعال با اجزای عربی شده است. این نسبت را نمودار (۶) بهتر نشان می‌دهد و کاملاً حرکت این دو نوع فعل مرکب را نشان می‌دهد.

نمودار ۶: بسامد مورد عنصر غیرفعلی در افعال مرکب

داده‌ها و تحلیل‌های آماری این بخش را می‌توان به صورت موارد زیر خلاصه کرد:
الف. بسامد نوع افعال ساده در فارسی نو بسیار پایین و در حدود ۲۱۰ بوده است، ولی در همین دوره، بسامد نوع افعال مرکب بسیار بیشتر بوده و از قرن ۴ رو به فزونی بوده است. به عبارتی، راهکار ساختن فعل مرکب راهکار غالب بوده و جای فعل ساده را گرفته است.

ب. بسامد مورد افعال ساده بسیار بیشتر (در حدود سه برابر) بسامد مورد افعال مرکب است.

ج. قرن‌های ۹ تا ۱۳ را می‌توان قرن‌های عربی زده نامید. زیرا، بسامد عناصر غیرفعلی عربی نسبت به عناصر غیرفعلی فارسی در افعال مرکب، در این قرن‌ها به اوج خود می‌رسد. این تفاوت هم در بسامد نوع و هم در بسامد مورد قابل مشاهده است. همچنین بسامد مورد افعال ساده هم در این قرن‌ها در کمترین حالت خود قرار دارد.

د. دو قرن ۱۴ و ۱۵، و به‌ویژه ۱۵، نوعی بازگشت به فارسی است. تعداد عناصر غیرفعلی فارسی در افعال مرکب فزونی یافته و در قرن ۱۵ معکوس شده و از عربی پیشی گرفته است. بسامد مورد افعال ساده نیز در این دو قرن فزونی یافته و شبیه قرون ۴ و ۵ شده است.

۵- تأثیر زبان عربی بر ساخت فعل در فارسی

با توجه به مباحث تاریخی (بخش ۲) و مباحث نظری (بخش ۳) و تحلیل داده‌ها (بخش ۴)، من فرض می‌کنم در فارسی میانه و اوایل فارسی دری دو الگوی تصریفی و تحلیلی برای ساختن فعل بوده است.

یعنی هم امکان ساختن فعل ساده به‌عنوان الگوی غالب و هم امکان ساختن فعل مرکب به‌صورت محدود وجود داشته است. با هجوم واژگان عربی، از الگوی تحلیلی بیشتر استفاده شده چون شفاف است و پیچیدگی کمتری دارد و در ضمن الگوی تصریفی کم‌وبیش از بین رفته است. پس، راهکار ساختن فعل مرکب یا همان راهکار فعل سبک، ابتدا راهکاری درون زبان فارسی بوده، اما هجوم واژگان عربی آن را راهکار غالب کرده و در ادامه هم با وام‌گیری از سایر زبان‌ها، همین الگو غالب شده است. اما دلیل آن وام‌گیری ساختاری نیست چون عربی اصولاً الگوی بومی فعل مرکب ندارد که زبان فارسی آن را قرض گرفته باشد. در این بخش این فرضیه مطرح شده را بر اساس مباحث نظری در زبان‌شناسی بیشتر توضیح می‌دهم.

پیش از این نیز زبان‌شناسان به احتمال تأثیر عربی بر غالب‌شدن الگوی فعل مرکب و از بین رفتن توانایی ساختن فعل ساده در زبان فارسی اشاراتی کرده‌اند. باطنی (۱۳۶۸) دربارهٔ چرایی گرایش زبان فارسی به ساختن فعل مرکب عنوان می‌کند نمی‌توان در این باره حکمی قطعی داد. «ولی احتمال می‌رود که از لحاظ تاریخی ساختن فعل از واژه‌های قرضی عربی، مانند رحم کردن، بیان کردن و غیره، اگر نه تنها علت، لاقلاً یکی از علل عمدهٔ آن بوده باشد. ظاهراً ساختن فعل مرکب از واژه‌های دخیل عربی به‌تدریج گستر یافته و به واژه‌های فارسی نیز سرایت کرده تا جایی که تنها الگوی ساختن فعل در فارسی شده است» (نریمان، ۱۴۰۲: ۲۳).

فریتز (۲۰۰۹) نیز عنوان می‌کند اسلامی شدن باعث افزایش فعل مرکب شده است. وی با اشاره به اثر فراگنر (۱۹۹۹) با اشاره به این که چگونه فارسی نو به سرعت در سراسر ایران گسترش یافت و رایج شد، در حالی که ابتدا در منطقهٔ محدودی به آن سخن می‌گفتند، عنوان می‌کند یکی از دلایل آن می‌تواند صرف سادهٔ این زبان، به‌ویژه ساخت فعل مرکب باشد. زیرا این الگو یا صیغگان نیازمند آشنایی با تعداد محدودی فعل (افعال سبک) و ترکیب آن با عناصر اسمی و صفتی (یعنی عناصر غیرفعلی) است. در واقع افراد لازم نداشتند تعداد فراوانی فعل ساده را حفظ کنند و یاد بگیرند، و فقط با دانستن تعداد محدودی فعل سبک می‌توانستند افعال مرکب فراوانی تولید کنند. فراگنر گسترش اسلام در ایران و گسترش زبان فارسی را به هم مربوط می‌داند و ساده بودن فعل‌سازی در زبان فارسی، یعنی وجود الگوی فعل مرکب را در این زمینه بی‌تأثیر نمی‌داند.

کورن (۲۰۱۳) و گفت‌وگوی شخصی) نیز عنوان می‌کند الگوی فعل مرکب راه ساده و دم‌دستی برای ساختن فعل از واژگان قرضی است. البته این الگو قطعاً منحصر به واژگان عربی نبوده است، مثلاً درحالی که ما «پاسخ دادن» را از عنصر فارسی داشته‌ایم، «جواب دادن» نیز با عنصر عربی ساخته شده است. به هر حال از نظر وی هجوم و فراوانی واژه‌های عربی در فارسی به غالب شدن فعل مرکب کمک کرده است. با توجه به مطالب فوق، من استدلال زبان‌شناختی دیگری نیز می‌آورم که به باور من به تأیید فرضیهٔ تأثیر عربی بر غالب شدن فعل مرکب و در نتیجه ناتوانی زبان فارسی در ساختن فعل ساده کمک می‌کند. همان‌گونه که داده‌های مورد بررسی در بخش قبل نشان داد، در فارسی نو دو اتفاق افتاده است. یک، بسامد

فعل مرکب نسبت به فعل ساده بسیار بالا رفته و الگوی غالب ساختن فعل و استفاده از آن شده است، دو، میزان استفاده از عناصر غیرفعلی عربی در فعل مرکب نیز رشد فزاینده‌ای داشته است. به عبارتی، ویژگی خاص را باید در همین اصطلاح بسامد جستجو کرد. ریشه بحث تأثیر بسامد بر زبان به روان‌شناسی شناختی و ارتباط آن با رویکردهای نقشی و رده‌شناختی برمی‌گردد. در این رویکردها تأکید بر این است که بسامد عامل مهمی در ساخت و کاربرد زبان است. مطالعات فراوانی بر تأثیر بسامد بر درک، تولید و پیدایش مقولات و قواعد زبانی تأکید دارند (بایی، ۲۰۰۷؛ بایی و تامسون، ۲۰۰۰؛ بایی و هاپر، ۲۰۰۱؛ دیسل، ۲۰۰۷). همان‌گونه که عنوان شد، طبق تعریف بسامد به تعداد تکرارهای واحدی از زبان (مانند واج، کلمه، یا عبارت) در یک متن یا محیط مشخص اطلاق می‌شود. اکثر اوقات بسامد را نسبی در نظر می‌گیرند، یعنی بسامد یک واحد را در مقایسه با واحد دیگر در نظر می‌گیرند و بین بسامد نوع و بسامد مورد فرق می‌گذارند (بایی و تامسون، ۲۰۰۰). مثلاً اگر فعل «خریدم» در یک متن ۱۵ بار به کار رفته باشد، بسامد مورد آن می‌شود ۱۵. اما اگر ما افعال گذشته اول شخص مفرد را در متنی بررسی کنیم، «خوردم» یک واحد در نظر گرفته می‌شود، مثلاً در کنار «زدم»، «خواندم» و نظایر آن.

بسامد مورد بالا باعث تسهیل در یادگیری یک واحد می‌شود. البته از طرفی، عناصری که بسامد مورد بالایی دارند معمولاً در برابر تغییر مقاومت می‌کنند، و باعث نوعی محافظه‌کاری می‌شود. به همین دلیل مثلاً در فعلی «است/هست» و «بود»، یعنی تقابل زمان حال و گذشته، بی‌قاعدگی دیده می‌شود. یعنی در طبقه افعال بی‌قاعده قرار می‌گیرد. اما چون بسامد مورد آن بسیار بالاست، در برابر هم‌سان‌سازی قیاسی^۱ مقاومت می‌کند (دیویاک و کالدول-هریس، ۲۰۱۵). به عبارتی بسامد بالای مورد باعث تثبیت‌شدگی^۲ یک صورت در ذهن می‌شود. یعنی یک واحد به شکلی خاص در ذهن ذخیره و حک می‌شود و به سادگی در دسترس قرار می‌گیرد. بالا بودن بسامد مورد، لزوماً به غالب شدن آن قاعده منتهی نمی‌شود، چنانچه در انگلیسی فعل go بسامد بالایی دارد و شکل گذشته آن went هم همین‌طور. بسامد مورد بالایی آنها باعث تثبیت شدن آنها در ذهن می‌شود اما الگوی ساخت فعل را به سایر افعال تسری نمی‌دهد. به عبارتی بی‌قاعدگی این فعل به افعال دیگر سرایت نمی‌کند. داده‌های فوق نشان داد، افعال ساده در زبان فارسی بسامد مورد بالایی دارند و به نوعی در زبان فارسی تثبیت شده‌اند. به عبارتی، با این که تعداد این افعال زیاد نیست، اما همچنان بسامد مورد آنها بیش از سه برابر بسامد مورد افعال مرکب است. این امر باعث شده این افعال در ذهن ما تثبیت شوند، کمتر تغییر کنند، و راهکار ساختن آنها هم به راهکار غالب تبدیل نشود. برخلاف بسامد مورد، بسامد نوع به کاربرد یک قاعده یا ساخت اشاره دارد. بسامد نوع بالا باعث می‌شود در ذهن سخنگویان یک مقوله یا الگوی مشخص شکل بگیرد. بایی و تامسون (۲۰۰۰) سه دلیل برای تأثیر بسامد نوع می‌آورند: الف) هرچه عناصر واژگانی در یک جای مشخص در ساخت تکرار شوند، به

1. Analogical levelling
2. Entrenchment

احتمال زیاد یک مقوله فراتر از عناصر واژگانی تشکیل می‌شود. ب) هر چقدر یک مقوله یا ساخت موارد بیشتری داشته باشد، احتمال این که به عناصر جدید هم بسط پیدا کند بیشتر می‌شود. ج) بسامد بالای نوع باعث می‌شود که یک ساخت تکرار شود و طرحواره آن را در ذهن تقویت کند و برای استفاده با عناصر تازه در دسترس‌تر باشد. به عبارتی با هر بار وقوع یک واحد زبانی، آن واحد از حیث ذهنی بیشتر در دسترس قرار می‌گیرد. به این ترتیب، بسامد نوع بالای فعل مرکب در قیاس با فعل ساده (که به‌طور متوسط حدود ۶ برابر است)، باعث شده یک الگو یا راهکار در ذهن فارسی‌زبانان تقویت شود. یعنی بسامد نوع بالا، باعث شده الگوی فعل مرکب الگوی غالب در ذهن فارسی‌زبانان برای ساختن فعل شود و الان اگر قرار باشد فعلی ساخته شود، از این الگو استفاده می‌شود. مثلاً با آمدن کلمه ایمیل، فعل «ایمیل زدن/کردن» ساخته شده نه «ایمیلیدن».

چون تمایز بسامد نوع و مورد در این بحث مهم است، می‌خواهم با یک مثال ساده بحث را روشن‌تر کنم. فرض کنید یک شخص را می‌بینیم که مدل موی تازه‌ای زده است. مثلاً موهای خود را آلمانی زده است. اگر این فرد همسایه ما باشد و ما روزی ۵۰ بار او را ببینیم، لزوماً دلیلی نمی‌شود که ما یا همسایگان دیگر هم مدل موی خود را آلمانی بزیم. بلکه آن آدم به‌عنوان شخصی با مدل موی آلمانی در ذهنمان تعریف و تثبیت می‌شود. به عبارتی بسامد مورد بالا باعث غلبه آن الگو نمی‌شود بلکه شخص را به‌عنوان یک مورد خاص در ذهن ما تعریف می‌کند. اما اگر در اطراف کوچه ما ۵۰ نفر مدل موی آلمانی زده باشند، ولو این که هر ۵۰ نفر را هر روز ببینیم، و مثلاً روزی ده نفر را ببینیم که این مدل مو را دارند، ما و دیگران هم ممکن است ترغیب شویم این مدل را امتحان کنیم. در واقع بسامد نوع بالا باعث می‌شود که یک مدل مو غالب شود و به بقیه هم سرایت کند. این اتفاقی است که در مورد افعال ساده و مرکب فارسی هم افتاده است. افعال ساده، بسامد مورد بالایی دارند ولی تعدادشان کم است. به همین دلیل در ذهن ما تثبیت شده‌اند ولی الگوی ساختن غالب فعل نشده‌اند. در مقابل، افعال مرکب بسامد نوع بالایی دارند، هر چند بسامد مورد آنها کمتر از افعال ساده است. اما بسامد نوع بالا باعث شده الگوی ساختن فعل مرکب به الگوی غالب تبدیل شود.

دیسل (۲۰۰۷) عنوان می‌کند ابتدا الگو یا ساخت متفاوت در زبان، یک گونه متمایز از ساخت رایج است، اما اگر این گونه در دوره‌ای زیاد تکرار شود، اندک‌اندک قاعده‌مند شده و به الگوی رقیب تبدیل می‌شود. راهکار فعل سبک در فارسی میانه، یک الگوی متفاوت اما کم‌کاربرد بوده که در کنار الگوی پرسامد ساخت تصریفی برای ساختن فعل استفاده می‌شده است. این الگو اندک‌اندک، با هجوم زبان عربی و وام‌گیری فراوان از آن و نیاز به ساختن افعال جدید، بسامد نوع بالایی پیدا کرده است. در واقع این الگو که ابتدا فقط یک تغییر ساده و کم‌اثر در زبان بوده، وقتی در معرض نیاز فراوان برای ساختن فعل قرار گرفته، به راهکار قاعده‌مند و در نتیجه راهکار غالب بدل شده است. بسامد بالا به تقویت ذهنی این الگو هم کمک کرده است، طوری که از قرن‌ها پیش، در دوره فارسی نو، وقتی قرار است فعل تازه‌ای ساخته شود، الگوی در

دسترس‌تر، الگوی فعل مرکب یا همان راهکار فعل سبک است. این راهکار به دلیل بسامد نوع بالا و تقویت ذهنی، افعال ساده موجود را نیز تحت تأثیر قرار داده و برای آنها هم فعل مرکب هم‌معنی ساخته است. در نتیجه این اتفاق، یا فعل ساده هم‌معنی از بین رفته است (مثلاً آغازیدین جای خود را به آغاز کردن یا شروع کردن داده است)، یا فعل ساده برای سبک رسمی و ادبی به کار می‌رود و فعل مرکب کاربرد روزمره یافته است (مانند گریستن در برابر گریه کردن).

قبل از اتمام بحث، دو نکته دیگر قابل طرح است، که البته نیازمند به پژوهش و بحث‌های تکمیلی است. نکته نخست این است که داده‌های بخش (۴) نشان داد در قرون مختلف فارسی نو، دو پدیده قابل مشاهده است. نخست نوعی عربی‌زدگی در قرن‌ها ۹ تا ۱۳. یعنی در این دوران، به نظر می‌رسد زبان عربی به اوج دوران قدرت خود در برابر زبان فارسی رسیده است و نویسندگان این دوران، افعال بیشتری را با عناصر عربی ساخته‌اند. نمودارهای بخش (۴) نشان داد در این قرن‌ها، افعال مرکب با عناصر عربی بیشترین میزان را در برابر افعال مرکب با عناصر فارسی داشته‌اند و بسامد نوع و مورد آنها گاه تا دو و نیم برابر افعال ساخته شده از عناصر فارسی بوده است (نمودار ۵). همچنین در همین دوران، بسامد مورد افعال ساده (که عمدتاً فارسی هستند) نیز در پایین‌ترین سطح خود قرار می‌گیرد. پس به‌طور خلاصه، هر عنصری که به عربی ربط داشته از حیث بسامد نوع و مورد در این قرن‌ها بالا بوده است.

از طرفی، نمودارهای فوق نشان می‌دهد دو قرن نخست (۴ و ۵) و دو قرن پایانی (۱۴ و ۱۵) هم از بسیاری جهات شبیه یکدیگر هستند. شاید بهتر است بگوییم قرون ۴ و ۱۵ الگوهای یکسانی را به ما نشان می‌دهند و اگر نمودارها را از این حیث نگاه کنیم، شباهت آنها به یکدیگر واضح است. در مقابل قرون ۹ تا ۱۳ که ویژگی عربی‌زدگی را به آنها اطلاق کردم، این دوران را با ویژگی عربی‌ستیزی معرفی می‌کنم. در مورد دو قرن نخست، به‌ویژه قرن ۴، که در آن هنوز تعداد افعال مرکب زیاد نیست و افعال مرکب با عنصر فارسی بیش از افعال مرکب با عنصر عربی است، مشخصاً می‌توان به تازگی و شروع تأثیر عربی بر فارسی و احتمالاً دوران سرایش شاهنامه و وجود نوعی عربی‌ستیزی اشاره کرد. اما همین فضا در دو قرن نهایی، و به‌ویژه قرن ۱۵ نیز دیده می‌شود، که می‌تواند نشانه موج دوم عربی‌ستیزی در ایران، تأثیر روشنفکران دوره قاجار و پهلوی، ملی‌گرایی ایرانی و فرهنگستان‌ها باشد. به عبارتی داده‌ها تأثیر عربی‌ستیزی بر زبان را نشان می‌دهد. البته برای تأیید این مدعا، نیازمند است میزان وام‌گیری از زبان عربی و ساخت‌های دیگر هم مورد پژوهش قرار گیرد و بستر تاریخی رویدادها هم مدنظر قرار گیرد. در همین راستا، مطالعه نغزگوی کهن و کوتوا (۲۰۱۶) در مورد نشانه‌های جمع و جمع مکسر در فارسی، نکته‌ای را نشان می‌دهد که به بحث حاضر مرتبط است. آنها با مقایسه کاربردهای «-ها» و «-ان» به‌عنوان نشانه‌های جمع که بومی زبان فارسی هستند، و جمع مکسر که از عربی وام گرفته شده است، نشان داده‌اند که در قرون ابتدایی (۴ و ۵) جمع مکسر بسامد پایینی داشته است، و در قرون میانی یا همان قرون عربی‌زده، بسامد بالایی

داشته و از دو نشانه جمع فارسی پیشی گرفته است، و در نهایت در قرن پایانی کاهش داشته و میزان کاربرد آن از نشانه‌های جمع فارسی کمتر شده است. به عبارتی تصویری که در این مطالعه به دست آمد، در پژوهش نغزگوی کهن و کوتوا (۲۰۱۶) در مورد نشانه‌های جمع هم دیده می‌شود.

اکنون که مشخص شد زبان فارسی راهکار فعل مرکب را به‌عنوان راهکار غالب برای ساختن فعل برگزیده است، و عربی نیز با نفوذ و تحمیل واژگان که حاصل هجوم به سرزمین و زبان بوده در این راه نقش پررنگی داشته است، می‌شود این‌گونه پرسید که آیا برای تغییر این وضعیت راهی وجود دارد؟ آیا از نگاه زبان‌شناختی راهکاری وجود دارد تا فعل ساده را به‌عنوان راهکار غالب به زبان برگردانیم تا از این راهگذر بتوانیم کلمات مشتق از آنها بسازیم و بر غنای واژگان علمی در زبان فارسی بیافزاییم؟ در واقع ایرادی که افرادی مثل آشوری و دوستدار می‌گیرند و بر این نظرند که کنار نهادن راهکار ساختن فعل ساده، فارسی را از جهت ساختن واژگان علمی ناتوان کرده، راه‌حلی دارد؟

راهی که برخی محققان و مترجمان رفته‌اند، از جمله محمد مقدم، غلامحسین مصاحب، شمس‌الدین ادیب سلطانی و مانند آن، در واقع سعی در ساختن فعل ساده بوده است، حال چه آن را مصدر جعلی بنامیم چه مصدر تبدیلی (باطنی، ۱۳۶۸؛ شهیازی، ۱۴۰۲). به این ترتیب افعالی ساخته‌اند مانند «قطبیدن، یونیدن، اکسیدن، برقیدن، فلسفیدن» و نظایر آن. باطنی پیشنهاد می‌کند حداقل اصطلاحات علمی را به این روش بسازیم تا از دل آن مثلاً «یونیده، یونش» و مانند آن ساخته شود. و همین امکان را برای کلمات قدیمی فارسی نیز به کار گیریم. در واقع به پیشنهاد او و افراد دیگر، باید نوعی برنامه‌ریزی زبانی کرد تا زبان فارسی امکان ساختن افعال ساده را به دست آورد و حداقل در حیطه علوم از این راهکار استفاده کند. البته این راه که کم‌وبیش پیموده شده، به دلیل کم‌بودن بسامد استفاده، حداقل تاکنون تغییر قابل توجهی در واژه‌سازی زبان فارسی و غلبه راهکار ساختن فعل ساده ایجاد نکرده است.

از طرفی پاستور و همکاران (۲۰۲۴) در مقاله‌ای به بررسی ظهور برخی افعال ساده در زبان محاوره فارسی پرداخته‌اند. آنها با بررسی منابع در رسانه‌های مجازی، نشان داده‌اند که برخلاف الگوی رایج در فارسی رسمی، در فارسی غیررسمی و به‌خصوص در فضای مجازی، افعال ساده بسیاری ساخته می‌شود و در واقع ساخته شدن افعال ساده فرایند غریبی نیست. آنها مثال‌های زیر را از پیکره خود به‌عنوان نمونه آورده‌اند:

(۱۳) نمی‌خواد باهام بحرفه.

(۱۴) من باید بزنگم به مادرشوهرم؟

(۱۵) دیدم داره می‌برفه.

(۱۶) دو ساعته داشتم می‌تاپیدم.

(۱۷) دمت گرم رفیق که جوابیدی.

(۱۸) کاشکی پرستار به کم بیشتر می‌شوید.

در بررسی پاستور و همکاران (۲۰۲۴) افعال ساده دیگری نیز یافت شده که برخی تازه‌اند، و برخی معادل مرکب دارند اما در کاربرد افراد در فضای مجازی، معادل ساده آنها نیز به کار رفته است. افعالی مانند «پاکیدن، لغتیدن (لفت دادن)، تلیدن (تلگرام کردن)، چتیدن، سرچیدن، کپیدن، گوگلیدن، ایمیلیدن» و نظایر آن به وضوح تحت تأثیر استفاده از امکانات فضای مجازی به وجود آمده‌اند. ساخته شدن این افعال در زبان فارسی نشان از تغییری تدریجی متأثر از فضای مجازی است، و از آن جا که امکانات فضای مجازی خاص خود است، شاید کاربران به دلیل بسامد بالای برخی افعال و صرفه‌جویی در نوشتن، شکل ساده افعال را به کار می‌برند. بسامد مورد این افعال در فضای مجازی باز است به همین دلیل افراد آن را پذیرفته‌اند. اگر بسامد نوع این گونه افعال ساده هم در زبان فارسی بیشتر شود، و مثلاً محدود به حدود سی فعل در بررسی پاستور و همکاران (۲۰۲۴) نشود، می‌توان پیش‌بینی کرد راهکار ساختن فعل ساده به تدریج قدرتمند می‌شود و ابزاری برای واژه‌سازی در خدمت اهل زبان فارسی قرار می‌دهد. البته این در حد حدس و گمان است چون نمی‌توان به قطعیت تغییرات زبانی را پیش‌بینی کرد. پاستور و همکاران (۲۰۲۴) برای این که بفهمند الگوی ساختن فعل ساده چه میزان برای فارسی‌زبانان قابل پذیرش است، افعال ساده‌ای را ساخته‌اند و از طریق پرسشنامه به بررسی میزان پذیرش آنها دست زده‌اند. افعالی مانند «فکریدن، صحبتیدن، گوشیدن، عکسیدن، درسیدن» و نظایر آن در این پرسشنامه آمده‌اند. افراد مورد پرسش از لحاظ سن، جنسیت و محل سکونت متفاوت بوده‌اند. در بررسی نهایی، برخی افعال پذیرش بیشتر و برخی پذیرش کمتری داشتند. مثلاً «چتیدن، زنگیدن، حرفیدن و عکسیدن» چهار فعلی بودند که افراد آنها را عادی دانسته‌اند. در مقابل افعالی مانند «یادیدن، باوریدن، گوشیدن، قهریدن و صحبتیدن» پذیرش پایینی داشته‌اند. هرچقدر پاسخگویان جوانتر بودند، میزان پذیرش افعال بالاتر بوده است. یعنی، این تغییر را نسل جوانتر بیشتر پذیرفته‌اند. محل سکونت و جنسیت تأثیر مشخصی در این مقوله نداشته است.

نویسندگان عنوان می‌کنند تغییر از ساخت تصریفی به ساخت تحلیلی، نوعی تغییر یک‌طرفه است (دیکسون، ۱۹۹۷؛ ون‌گلدن، ۲۰۱۱)، به همین دلیل انتظار نمی‌رود زبانی مثل فارسی دوباره فعل ساده بسازد. تغییر محدودی که در زبان فارسی اتفاق افتاده است، فعلاً محدود به زبان نسل جوان و به وضوح محدود و متأثر از فضای مجازی است. اما همین تغییر ساده و تازه، شاید بتواند منجر به تغییرات بزرگتر در زبان فارسی و احیای ساخت فعل ساده شود، و بر مطالعات زبان‌شناختی که به تغییرات زبان‌ها می‌پردازند نیز تأثیر بگذارد.

۶- نتیجه‌گیری

در این پژوهش، با پذیرش این نکته که زبان فارسی به سادگی فعل ساده نمی‌سازد، و الگوی حاکم بر آن ساختن فعل مرکب است، سعی در یافتن پاسخی برای این پرسش‌ها داشتیم: چرا زبان فارسی فعل ساده نمی‌سازد؟ آیا این امر می‌تواند حاصل سلطه عربی بر این زبان باشد یا دلیل دیگری دارد؟ آیا این ویژگی قبل از استیلای زبان عربی در فارسی وجود داشته است؟ آیا با آمدن زبان عربی ساختن فعل مرکب فزونی پیدا کرده است؟ به‌طور کلی می‌توان این پاسخ‌ها را به‌عنوان نتایج مقاله ذکر کرد:

زبان فارسی در دوره میانه اندک‌اندک تحلیلی شده و افعال ساده و پیشوندی جای خود را به افعال مرکب داده‌اند. اما این تغییر تا حدی نبوده که بتوان الگوی ساختن فعل مرکب را الگوی غالب دانست، بلکه همچنان الگوی ساختن افعال ساده و پیشوندی غالب بوده است. در واقع الگوی غالب فعل ساده و الگوی ضعیف فعل مرکب، همزمان وجود داشته‌اند. پس از سلطه اعراب و نفوذ شدید عربی و نیاز به ساختن افعال جدید، الگوی ساختن فعل مرکب به تدریج تقویت شده و جای الگوی فعل ساده را گرفته است. به عبارتی عربی به‌طور مستقیم ساخت فعل مرکب را به فارسی تحمیل نکرده است، بلکه با هجوم واژگان و افعال جدید، ساخت فعل مرکب را تقویت کرده است. الف. بسامد نوع افعال ساده در فارسی نو بسیار پایین و در حدود ۲۱۰ بوده است، ولی در همین دوره، بسامد نوع افعال مرکب بسیار بیشتر بوده و از قرن ۴ رو به فزونی بوده است. به عبارتی، راهکار ساختن فعل مرکب راهکار غالب بوده و جای فعل ساده را گرفته است. از آنجا که بسامد مورد افعال ساده بسیار بیشتر (در حدود سه برابر) بسامد مورد افعال مرکب در طی فارسی نو است، این الگو در ذهن فارسی‌زبانان تقویت شده و به همین دلیل اکنون نیز برای ساختن افعال جدید، این الگو استفاده می‌شود. پس هجوم زبان عربی، الگویی را تقویت کرده، و بسامد نوع بالای آن الگو، ذهن فارسی‌زبان را به سمت تقویت آن و در نتیجه تضعیف الگوی ساختن فعل ساده برده است. در برخی قرون، توجه به عربی و عربی‌دانی مزیت به حساب می‌آمده، و در قرن‌های ۹ تا ۱۳ بسامد عناصر غیرفعلی عربی نسبت به عناصر غیرفعلی فارسی در افعال مرکب، به اوج خود می‌رسد. بسامد مورد افعال ساده هم در این قرن‌ها در کمترین حالت خود قرار دارد. اما در دو قرن انتهایی ۱۴ و ۱۵، نوعی بازگشت به فارسی مشاهده می‌شود. تعداد عناصر غیرفعلی فارسی در افعال مرکب فزونی یافته و در قرن ۱۵ معکوس شده و از عربی پیشی گرفته است. بسامد مورد افعال ساده نیز در این دو قرن فزونی یافته و شبیه قرون ۴ و ۵ شده است.

منابع

- انوری، حسن (۱۳۸۲). فرهنگ بزرگ سخن، ۸ جلد. تهران: سخن.
- باطنی، محمد رضا (۱۳۶۸). «فارسی زبانی عقیم؟»، آدینه، ش ۳۳: ۶۶-۷۱.
- بالو، فرزاد (۱۴۰۳). *روشنفکران ایرانی و مسأله زبان*. تهران، انتشارات طرح نو.
- خانلری، پرویز (۱۳۹۵). *تاریخ زبان فارسی*. تهران: فرهنگ نشر نو.
- شریف، بابک (۱۴۰۲). «تکوین فعل مرکب در زبان‌های ایرانی»، *علم زبان*، ش ۱۸: ۳۶۵-۴۰۰.
- شهبازی، اصغر (۱۴۰۲). «ضرورت‌های ساخت و کاربرد افعال تبدیلی در زبان فارسی». *دستور، ویژه نامه نامه فرهنگستان*، ۲۲(۳): ۶۷-۸۰.
- دوستدار، آرامش (۱۳۸۳). *امتناع تفکر در فرهنگ دینی*. پاریس: انتشارات خاوران.
- دوستدار، آرامش (۱۳۹۸). *زبان و شبه زبان، فرهنگ و شبه فرهنگ*. آلمان: انتشارات فروغ
- صادقی، علی اشرف (۱۳۵۷). *تکوین زبان فارسی*. تهران: دانشگاه آزاد ایران.
- صادقی، علی اشرف (۱۳۷۲). «درباره فعل‌های جعلی در زبان فارسی». *مجموعه مقالات سمینار زبان فارسی و زبان علم، به کوشش علی کافی (۲۳۶-۲۴۶)*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- طباطبایی، علالدین (۱۳۷۶). *فعل بسیط فارسی و واژه سازی*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- طبری، احسان (۱۳۵۱). *مسائلی از فرهنگ و هنر و زبان*. تهران: مروارید.
- طبیب‌زاده، امید (۱۳۸۴). «چرا ایرانیان عرب زبان نشدند؟»، *نشر دانش*، ش ۱۰۸: ۳-۱۱.
- مسکوب، شاهرخ (۱۳۷۹). *هویت ایرانی و زبان فارسی*. تهران، انتشارات فروزان روز.
- منصوری، یداله (۱۳۸۲). «بررسی ساختار فعل‌های جعلی در فارسی میانه و فارسی دری». *نامه فرهنگستان*، ش ۲۲: ۱۰۸-۱۲۴.
- نصرتی نژاد، فرهاد (۱۴۰۲). *دولت و هویت؛ مدرن شدن دولت و برساخت هویت سراسری در دوره پهلوی اول*. تهران: آگه.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۶۵). *تاریخ زبان فارسی (جلد دوم)*. تهران: نشر نو.
- نریمان، مجتبا (۱۴۰۲). *شناخت‌نامه دکتر محمدرضا باطنی*. تهران: انتشارات نریمان.
- نغزگوی کهن، مهرداد و عبدالملکی، علی (۱۳۹۳). «وام‌گیری فعلی در زبان‌های فارسی، کردی و ترکی آذربایجانی». *پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی*، ش ۷: ۹۷-۱۱۳.
- Baker, B., Harvey, M. (2010). Complex predicate formation. In Mengistu Amberber, Brett Baker.
- & Mark Harvey (eds.), *Complex Predicates: Cross-linguistic Perspectives on Event Structure*. New York: Cambridge University Press. 13-47. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511712234.004>
- Butt, Miriam (2010). The light verb jungle: Still hacking away. In Mengistu Amberber, Brett Baker.

- Mark Harvey (eds.), *Complex Predicates: Cross-linguistic Perspectives on Event Structure*. New York: Cambridge University Press. 48-78. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511712234.004>
- Bybee, Joan (2007). *Frequency of use and the organization of language*. Oxford: Oxford University Press.
- Bybee, Joan and Paul Hopper (eds). (2001). *Frequency and the emergence of linguistic structure*. Amsterdam: John Benjamin's.
- Bybee, Joan, and Thompson, S. (2000). "Three frequency effects in syntax". *Berkeley Linguistics Society* 23: 378-388.
- Ciancaglini, C., (2011). "The Formation of the Periphrastic Verbs in Persian and Neighboring Languages". In: Maggi, M., Orsatti, P. (Eds.), *the Persian Language in History*. Reichert, Wiesbaden, pp. 3--21.
- Diessel, Holger (2007). "Frequency effects in language acquisition", language use, and diachronic change. *New Ideas in Psychology* 25: 108-127.
- Divjak, Dagmar and Caldwell-Harris, Catherine L. (2015). "Frequency and entrenchment". *Handbook of Cognitive Linguistics*, edited by Ewa Dabrowska and Dagmar Divjak, Berlin, München, Boston: De Gruyter Mouton, 2015, pp 53-75. <https://doi.org/10.1515/9783110292022-004>
- Dixon, Robert (1997). *The Rise and fall of Languages*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- Faghiri, Pegah. (2020). Language ideologies and attitudes towards Arabic in contemporary Iran. In: *Colonial and Decolonial Linguistics: Knowledges and Epistemes*. Edited by: Ana Deumert, Anne Storch, and Nick Shepherd, Oxford University Press. 244-259. DOI: 10.1093/oso/9780198793205.003.0015
- Fragner, B., (1999). Die "Persophonie". *Regionalität, Identität und Sprachkontakt in der Geschichte Asiens. Das Arabische Buch*, Berlin.
- Fritz, S., (2009). Die "komplexen Verben" des Neupersischen in Umgangssprache und Literatur -- eine areallinguistische und kulturhistorische Betrachtung. *Iranistik: Deutschsprachige Zeitschrift für iranistische Studien (Tehran)* 6. *Iranistik* 5--55.
- Gazsi, Dénes. (2011). Arabic-Persian language contact. In Stefan Weninger, Geoffrey Khan, Michael P. Streck & Janet C. E. Watson (eds.), *The Semitic languages: An international handbook*, 1015-1021. Berlin: De Gruyter Mouton.
- Gazsi, Dénes. (2020). Iranian languages. In Christopher Lucas & Stefano Manfredi (eds.), *Arabic and contact-induced change*, 441-457. Berlin: Language Science Press. DOI:10.5281/zenodo.3744539
- Hamilton-Hollaway, A. (2024). *Paradigm shift: A theoretical and descriptive study of Mudburra-Kriol contact* [PhD Thesis]. <https://doi.org/10.14264/ee23ff6>
- Korn, A. (2013). 'Looking for the middle way: Voice and transitivity in complex predicates in iranian', *Lingua* 135, 30-55.
- Mansfield, J. (2016). Borrowed verbs and the expansion of light verb phrases in Murrinhpatha. In F. Meakins & C. O'Shannessy (Eds.), *Loss and renewal: Australian languages since colonisation* (pp. 397-424). De Gruyter Mouton.
- Moravcsik, Edith. (1975). Borrowed verbs. *Wiener Linguistische Gazette*, 8: 3-30.
- Muysken, Pieter. (2000). *Bilingual speech. A typology of code-mixing*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Naghzhguy-Kohan, Mehrdad and Kuteva, Tania (2016). On competition and blocking in inflectional morphology: Evidence from the domain of number in New Persian" *Folia Linguistica*, vol. 50(1): 65-96. <https://doi.org/10.1515/flin-2016-0003>
- Pastor, Dorian, Agnes Korn & Christian Rammer. (2024). Colloquial Persian: Towards a New Rise of Simple Verbs? *Transactions of the Philological Society*, 122/1: 21-48. <https://doi.org/10.1111/1467-968X.12270>
- Schultze-Berndt, E. (2003). Preverbs as an open word class in Northern Australian languages: Synchronic and diachronic correlates. In G. Booij & J. Van Marle (Eds.), *Yearbook of Morphology 2003* (pp. 145–177). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-1513-7_7
- Sheintuch, G. (1976). Periphrastic verb formation in Persian. *Studies in the Linguistic Sciences*, 5(2): 139-156.
- Telegdi, Z. (1951). 'Nature et fonction des périphrases verbales dites "verbes composés" en persan', *Acta Orientalia Hungarica* 1, 315–38.
- Van Gelderen, Elly (2011). *The Linguistic Cycle – Language Change and the Language Faculty -Oxford Scholarship*. New York: Oxford University Press.
- Wichmann, Søren (2004a). Structural patterns of verb borrowing. Paper presented at the Workshop on Loan Word Typology, Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, Leipzig, 1–2 May 2004.
- Wichmann, Søren (2004b). Loan verbs in a typological perspective. Paper presented at the Seminar on Contact Linguistics, Linguistic Circle of Copenhagen, 14 December 2004.
- Wichmann, Søren and Wohlgenuth, Jan (2008). *Loan verbs in a typological perspective*. In: Stolz, Salas Palomo, and Bakker (eds.): *Aspects of Language Contact. New Theoretical, Methodological and Empirical Findings with Special Focus on Romancisation Processes*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 89– 121.
- Wohlgenuth, Jan (2009). *A typology of verbal borrowings*. Berlin: Mouton de Gruyter.

فهرست مأخذ

- ابن اسفندیار، محمد بن حسن (۱۳۶۶). *تاریخ طبرستان*. به تصحیح عباس اقبال آشتیانی. تهران: کلاله خاور.
- ابن بلخی (۱۳۶۲). *فارسنامه ابن بلخی*. به تصحیح رینولد الین نیکلسون و گای لیسترانج. تهران: دنیای کتاب.
- ابن مهلب (۱۳۸۹). *مجموع التواریخ و القصص*. به تصحیح محمدتقی بهار. تهران: اساطیر.
- ابوالفتوح رازی، حسین بن علی (۱۳۷۱). *روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن*. به تصحیح محمدجعفر یاحقی و محمد مهدی ناصح. مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی
- ابونصر هروی، قاسم بن یوسف (۱۳۸۶). *رساله طریق قسمت آب قلب*. به تصحیح نجیب مایل هروی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ارجانی، فرامرزن خدادین عبدالله الکاتب (۱۳۹۲). *سمک عیار*. به تصحیح محمد روشن. تهران: صدای معاصر.
- استرآبادی، محمد مهدی بن محمد نصیر (۱۳۸۴). *دره نادره*. تاریخ عصر نادرشاه. به اهتمام سیدجعفر شهیدی. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

- انصاری، عبدالله بن محمد (۱۳۶۲). *طبقات الصوفیه*. مقابله و تصحیح محمدرسور مولایی. تهران: توس.
- انصاری، عبدالله بن محمد (۱۳۷۹). *شرح منازل السائرین خواجه عبدالله انصاری براساس شرح عبدالرزاق کاشانی*. به تصحیح علی شیروانی. تهران: الزهرا (س).
- انصاری، عبدالله بن محمد (۱۳۸۲). *مناجات نامه*. مقابله و تصحیح محمد حماصیان. کرمان: خدمات فرهنگی کرمان.
- بدلیسی، شرف‌الدین بن شمس‌الدین (۱۳۷۷). *شرفنامه*. تاریخ مفصل کردستان. به اهتمام ولادیمیر ولیامینوف زرنوف. تهران: اساطیر.
- بلخی، عمرو بن محمود (۱۳۴۴). *مقامات حمیدی*. به تصحیح سید علی اکبر ابرقویی. اصفهان: دانشکده ادبیات اصفهان.
- بلعمی، بوعلی (۱۳۵۳). *تاریخ بلعمی*. به تصحیح محمدتقی بهار و محمد پروین گنابادی. تهران: زوار.
- بهار، محمدتقی (۱۳۸۹). *تاریخ سیستان*. نویسندگان ناشناس. تهران: اساطیر.
- بیهقی، علی بن زید (۱۳۶۱). *تاریخ بیهقی*. به تصحیح احمد بهمنیار. تهران: فروغی.
- ترکمان، اسکندریک، مورخ، محمدیوسف (۱۳۱۷). *ذیل تاریخ عالم‌آرای عباسی*. به تصحیح سهیلی خوانساری. تهران: چاپخانه اسلامی.
- تهرانی (میرخانی)، مصطفی (۱۳۸۵). *سفرنامه گوهر مقصود*. خاطرات سیاسی و اجتماعی دوره استبداد صغیر. به کوشش زهرا میرخانی. تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب.
- جامی، عبدالرحمن بن احمد (۱۳۷۹). *بهارستان و رسائل جامی*. به تصحیح اعلاخان افصح‌زاد، محمدجان عمروف و ابوبکر ظهورالدین. تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب.
- حاکم نیشابوری، محمد بن عبدالله (۱۳۷۵). *تاریخ نیشابور*. ترجمه محمد بن حسین خلیفه نیشابوری. به تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی. تهران: آگه.
- حکیم سمرقندی، ابوالقاسم اسحاق بن محمد بن اسماعیل بن ابراهیم بن زید (۱۳۹۳). ترجمه عبدالحی حبیبی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- خاقانی، بدیل بن علی (۱۳۸۴). *منشآت خاقانی*. به تصحیح محمد روشن. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- خواندمیر، غیاث‌الدین بن همام‌الدین (۱۳۸۰). *تاریخ حبیب‌السیبر*. زیر نظر محمد دبیرسیاقی. تهران: خیام.
- خیام، عمر بن ابراهیم (۱۳۹۲). *نوروزنامه*. به تصحیح مجتبی مینوی. تهران: اساطیر.
- رازی، شمس‌الدین محمد بن قیس (۱۳۳۶). *المعجم فی معاییر اشعار العجم*. به تصحیح محمد قزوینی و محمدتقی مدرس رضوی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- رضازاده ملک، رحیم (۱۳۸۳). «دبیاچه شاهنامه ابومنصوری». نامه انجمن (۱۳).
- روملو، حسن (۱۳۸۴). *احسن‌التواریخ*. به تصحیح عبدالحسین نوایی. تهران: اساطیر.

- ستوده، منوچهر (۱۳۶۲). *حدود العالم من المشرق الى المغرب*. نویسنده ناشناس. تهران: کتابخانه طهوری.
- سمرقندی، دولت‌شاه بن علاء‌الدوله (۱۳۸۲). *تذکره الشعراء*. به تصحیح ادوارد براون. تهران: اساطیر.
- سمرقندی، کمال‌الدین عبدالرزاق (۱۳۷۲). *مطلع سعدین و مجمع بحرین*. به اهتمام عبدالحسین نوایی. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه).
- سهروردی، یحیی‌بن حبش (۱۳۷۲). *مجموعه مصنفات شیخ اشراق*. به تصحیح هانری کرین، نجفقلی حبیبی و حسین نصر. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی (پژوهشگاه).
- سهروردی، یحیی‌بن حبش (۱۳۸۸). *روزی با جماعت صوفیان*. به تصحیح حسین مفید. تهران: مولی.
- سهروردی، یحیی‌بن حبش (۱۳۸۸). *لغت موران*. به تصحیح حسین مفید. تهران: مولی.
- سهروردی، یحیی‌بن حبش (۱۳۸۸). *فی حالة الطفولیه*. به تصحیح حسین مفید. تهران: مولی.
- سهروردی، یحیی‌بن حبش (۱۳۹۳). *فی حقیقه العشق یا مونس العشاق*. به تصحیح حسین مفید. تهران: مولی.
- سهروردی، یحیی‌بن حبش (۱۳۹۴). *آواز پر جبرئیل*. به تصحیح حسین مفید. تهران: مولی.
- سهروردی، یحیی‌بن حبش (۱۳۹۶). *رساله الطیر*. به تصحیح بهمن صادقی مزده. تهران: مولی.
- سهروردی، یحیی‌بن حبش (۱۳۹۷). *عقل سرخ*. به تصحیح حسین مفید. تهران: مولی.
- شیروانی، حاج میرزا زین‌العابدین (۱۳۸۹). *بستان السیاحه*. به تصحیح منیژه محمودی. تهران: حقیقت.
- طبری، محمدبن جریر (۱۳۵۶). *ترجمه تفسیر طبری*. به تصحیح حبیب یغمایی. تهران: توس.
- طبری، محمدبن جریر (۱۳۶۲). *تاریخ طبری*. ترجمه ابوالقاسم پاینده. تهران: اساطیر.
- طسوجی تبریزی، عبداللطیف [مترجم] (۱۳۸۷). *هزار و یک شب*. به تصحیح علی اصغر حکمت. تهران: دنیای کتاب.
- عطار، محمدبن ابراهیم (۱۳۹۵). *تذکره‌الاولیا*. به تصحیح محمد استعلامی. تهران: زوار.
- عنصرالمعالی، کیکاوس بن اسکندر (۱۳۸۳). *قابوس‌نامه*. به تصحیح غلامحسین یوسفی. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- غزالی، محمدبن محمد (۱۳۸۳). *کیمیای سعادت*. به تصحیح حسین خدیوچم. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- غزالی، محمدبن محمد (۱۳۹۰). *احیاءالعلوم*. ترجمه مؤیدالدین محمد خوارزمی. به تصحیح حسین خدیوچم. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- غزالی طوسی، احمدبن محمد (۲۵۳۶). *مکاتبات خواجه احمد غزالی با عین القضات همدانی*. به تصحیح نصرالله پورجوادی. تهران: خانقاه نعمت‌اللهی.

- فسایی، حسن بن حسن (۱۳۸۲). *فارسانامه ناصری*. به تصحیح منصور رستگار فسایی. تهران: امیرکبیر.
- فومنی، عبدالفتاح (۱۳۴۹). *تاریخ گیلان*. به تصحیح منوچهر ستوده. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- قبادیانی مروزی، ناصر خسرو (۱۳۹۸). *سفرنامه ناصر خسرو قبادیانی مروزی*. به کوشش محمد دبیرسیاقی. تهران: زوار.
- کاشفی حسین بن علی (۱۳۸۸). *انوار سهیلی*. به تصحیح محمد روشن. تهران: صدای معاصر.
- کلابادی، ابوبکر محمد بن ابراهیم (۱۳۶۳). *شرح التعرف لمذهب التصوف*. به تصحیح محمد روشن. تهران: اساطیر.
- گردیزی، عبدالحی بن ضحاک (۱۳۶۳). *زین‌الآخبار*. به تصحیح عبدالحی حبیبی. تهران: دنیای کتاب.
- مؤلفی ناشناخته و ابوعلی دقاق (۱۳۹۷). *دو رساله عرفانی*. تصحیح و توضیح جمشید جعفری جزء. تهران: انتشارات دکتر محمود افشار با همکاری انتشارات سخن.
- مجدالملک، حاج میرزا محمدخان (۱۳۲۱). *رساله مجدیه*. به تصحیح سعید نفیسی. تهران: چاپخانه بانک ملی ایران.
- مراغه‌ای، زین‌العابدین (۱۳۸۵). *سیاحتنامه ابراهیم بیگ*. به کوشش محمدعلی سپانلو. تهران: آگه.
- مرعشی، ظهیرالدین بن نصیرالدین (۱۳۶۱). *تاریخ طبرستان و رویان و مازندران*. به کوشش محمدحسین تسیحی. تهران: موسسه مطبوعاتی شرق.
- مستوفی قزوینی، حمدالله (۱۳۸۹). *نزهة القلوب*. به تصحیح گای لیسترانج. تهران: اساطیر.
- منوچهرخان حکیم (۱۳۸۴). *اسکندرنامه*. به کوشش علیرضا ذکاوتی قراگوزلو. تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب.
- مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد (۱۳۸۶). *فیه ما فیه*. به تصحیح بدیع‌الزمان فروزانفر. تهران: نگاه.
- میهنی، محمد بن منور (۱۳۸۶). *اسرار التوحید فی مقامات شیخ ابی سعید*. به تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی. تهران: آگه.
- نجم رازی، عبدالله بن محمد (۱۳۹۲). *مرصاد العباد*. به تصحیح محمدامین ریاحی. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- نخجوانی، محمد بن هندوشاه (۱۳۹۵). *دستور الکاتب فی تعیین المراتب*. به تصحیح علی اکبر احمدی دارانی. تهران: میراث مکتوب، با همکاری دانشگاه اصفهان.
- نخشبی، ضیاء‌الدین (۱۳۷۲). *طوطی‌نامه*. به تصحیح فتح‌الله مجتبیایی و غلامعلی آریا. تهران: انتشارات منوچهری.
- نرشخی، محمد بن جعفر (۱۳۸۷). *تاریخ بخارا*. ترجمه ابونصر احمد بن محمد بن نصر القبادی. به تصحیح محمدتقی مدرس رضوی. تهران: توس.

- نظام‌الملک، حسن‌بن‌علی (۱۳۹۴). *سیاست‌نامه*. به تصحیح عباس اقبال آشتیانی. تهران: اساطیر.
- واصفی، محمودبن‌عبدالجلیل (۱۳۴۹). *بدایع‌الوقایع*. به تصحیح الکساندر بلدروف. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- وحید قزوینی، محمدطاهر (۱۳۲۹). *عباسنامه*، یا شرح زندگی ۲۲ ساله شاه عباس ثانی. به تصحیح ابراهیم دهگان. اراک: کتابفروشی داودی.
- وراوینی، سعدالدین (۱۳۷۶). *مرزبان‌نامه*. به تصحیح محمد روشن. تهران: اساطیر.
- هجویری، علی‌بن‌عثمان (۱۳۷۵). *کشف‌المحجوب*. به تصحیح والتین آکسی یویچ ژوکوفسکی. تهران: کتابخانه طهوری.
- هروی، موفق‌الدین ابومنصور علی (۱۳۴۶). *الابنیه عن حقایق الادویه*. به کوشش حسین محبوبی اردکانی. به تصحیح احمد بهمنیار. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- هندوشاه‌بن‌سنجر (۱۳۵۷). *تجارب‌السلف در تواریخ خلفا و وزرای ایشان*. به تصحیح عباس اقبال آشتیانی. تهران: طهوری.